

УДК [94(477.83/.86):316.4+323.1/.2]"177/184"

DOI: 10.33402/ur.2023-16-42-86

Мар'ян МУДРИЙ

кандидат історичних наук

доцент кафедри новітньої історії України ім. М. Грушевського

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3349-1830>

e-mail: m_mudryi@ukr.net

**«ОПАНУВАВ МЕНЕ ЯКИЙСЬ
ВЕЛИКИЙ ДУХ СВОБОДИ...»:
ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ
ФОРМУВАННЯ В ГАЛИЧИНІ СЕРЕДОВИЩА
«РУСИНІВ ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІЇ»**

З'ясовано, що утворення в Галичині в першій половині XIX ст. середовища з двоступеневою ідентичністю – «русинів польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*) – було одним із відгуків галичан на національну модернізацію, яка на початку відбувалася під польськими гаслами. До 1830-х років вона охопила всі групи галицького суспільства, заклавши основи для формування нової суспільної верстви – інтелігенції. Звернуто увагу, що перші покоління інтелігенції шукали способи поєднати нове розуміння нації з історичною традицією. Вони й стали сприятливим середовищем для творення множинних ідентичностей. Найважливішим у «русинів польської нації» було те, що вони вказували на перевагу національності над походженням. З одного боку, поява такого середовища свідчила про нерозвинутість у той час модерної русько-української національної пропозиції, а з іншого – стимулювала націоналізацію руського соціального простору. З'ясовано, що середовище «русинів польської нації» не змогло би розвинути, якби не український рух з його священницьким проводом і запереченням польської історичної традиції. Так само і новочасний український національний рух у Галичині на початку формувався в опозиції не тільки до польського руху, а й до двоступеневої ідентичності *gente Rutheni, natione Poloni*. Обґрунтовано особливу важливість для націоналізації громадського простору Галичини польського повстання 1830–1831 рр., а також зумовленого його поразкою сплеску конспіративної активності поляків у монархії Габсбургів. Засвідчено, що легенда Листопадового повстання, оповита ореолом жертвності за ідеали свободи, захопила й деяку частину активної української молоді, яка не бачила можливості реалізувати себе в межах галицько-руського суспільства. Водночас виникали обставини, які уже в зародку перекреслювали перспективи «русинів польської нації». Однією з них була взаємодія соціальної та національної емансипації, яка з'явилася на порядку денному в Галичині під час повстання 1846 р.

Ключові слова: Галичина XIX ст., українсько-польські відносини, «русини польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*), революція 1848–1849 рр. («Весна народів»), модерне націєтворення.

Ця стаття є частиною дослідницької теми, спрямованої на висвітлення діяльності Руського собору 1848 р. Національно-політичне об'єднання Руський собор (на початку «Польсько-руська рада») було створене на противагу Головної руської ради, об'єднавши осіб із двоступеневою українсько-польською ідентичністю (згодом їх почали називати «русинами польської нації» – *gente Rutheni, natione Poloni*¹). Якщо історію Руського собору вже вдалося відтворити доволі докладно², то питання про витоки двоступеневої ідентичності багато в чому залишається відкритим. Його з'ясування спонукає до аналізу як ідейно-культурного клімату в Галичині напередодні «Весни народів» (див.: Мудрий, 2022), так і соціальних та політичних трансформацій. Націєтворення невіддільне від процесів модернізації.

¹ Поняття *gente Rutheni, natione Poloni* увійшло в публічний простір Галичини щойно в другій половині 1960-х років. У 1848 р., як і в попередні десятиліття, це поняття не використовували. У галицькій публіцистиці формула *gente Rutheni, natione Poloni* з'явилася спочатку в середовищі так званих старорусинів, які були виразниками настроїв «покоління 1848 року», розчарованого перетворенням Галичини на польську автономію, а пізніше як самоокреслення самих «русинів польської нації», які намагалися відстояти свій вибір і змінити конотацію терміна з негативної на позитивну. Перший текст, де вжито окреслення *gente Ruthenus, natione Polonus*, вдалося відшукати в газеті «Слово» за 1866 р. Аналізуючи українсько-польські відносини, автор допису стверджував, що «опольщені Русини historyczni i porządni, gente rutheni natione poloni, мають у Поляків для заохоти упертих Русинів велику честь и поважанье», бо це «стара польська тактика, котора все а все Русинів по доброму опольщала, иначе же до спольщення принуждала» (Руска и польська народность, 1866). З цього фрагмента видно, що формула *gente Rutheni, natione Poloni* з'явилася тоді, коли руські політичні еліти та інтелектуальні середовища почали сприймати двоступеневу ідентичність не як індивідуальний, хоча й помилковий, вибір (для цього з 1848 р. послуговувалися поняттям «перекінчики»), а як підсумок послідовних зусиль польської влади, спрямованих на колонізацію русинів. Перше публічне визнання себе «русином польської нації» належить Юліанові Горошкевичу, колишньому учаснику польських конспірацій. У 1871 р. він видав брошуру «Podstawa do zgody w narodzie», підписавшись *gente Ruthenus, natione Polonus* (Horuszkiewicz, 1971). Претекстом для її написання стало 40-річчя поразки Листопадового повстання. Автор розмірковував про сутність національного суспільства, хибність повстанської тактики в нових політичних умовах, витоки українсько-польського конфлікту, критикував «святоюрців» за проросійські симпатії. Щоб стримати розвиток українського руху в Галичині, зокрема поширення русофільських настроїв, він пропонував порозуміння на засадах *gente Rutheni, natione Poloni*. Усе це дає підстави припускати, що середовище «русинів польської нації», головною прикметою якого був наголос на перетворенні руського походження на польську національність як вимогу часу, не мало прямого зв'язку з річпосполитською практикою політичного народу-шляхти, було цілком новим чуттєвим, інтелектуальним і політичним явищем ХІХ ст., результатом модерного націєтворчого процесу. Покликання на практику Речі Посполитої треба розуміти не як відображення історичної реальності, а як частину політичного процесу, намагання: з боку тогочасних українських політичних еліт – наголосити на тривалості й підступності антиукраїнської політики польської влади, а з польського боку – конструювати уявлення про давність і цивілізаційну виправданість розвитку русинів у межах ширшої спільноти – польської нації.

² Вибрану бібліографію до історії Руського собору див.: Мудрий, 2021, с. 366.

Дослідники революцій зазвичай зосереджують увагу на перетвореннях, які революції зумовлювали, і на перспективах, які вони відкривали. Тож події 1848 р., що увійшли в історію як «Весна народів», у більшості історіографічних інтерпретацій описано як *початок* історичної епохи, що тривала до Першої світової війни і, по суті, визначила «класичний» образ австрійської Галичини. Утім, історичний візерунок Галичини середини XIX ст. буде неповний, якщо не взяти до уваги суспільні зміни (можливо, малопомітні для свого часу), які передували подіям 1848 р. Так чи так, щоб зрозуміти сутність історичного зламу, треба приглянутися до переплетення старих і нових ідеалів, в атмосфері якого він визрівав.

У системі координат національних історіографій (української та польської) проблематика, пов'язана з подвійними (або перехідними) ідентичностями, тривалий час не належала до основних характеристик «Весни народів». Наголос робили тільки на тому, що революція суттєво поглибила національні поділи, загострила національні відносини. Це твердження, хоча й правильне з віддаленої перспективи, виразно збіднювало картину формування в Галичині модерної української ідентичності. Найбільш недооціненим, з погляду впливу на український рух, виявилось, як зараз видно, середовище «русинів польської нації», яке найвиразніше виявилось в 1840–1860-х роках. І тільки недавно з'явилося розуміння, що воно потребує дослідницької уваги³.

Мета цієї статті – проаналізувати соціальну і політичну ситуацію в Галичині в переддень «Весни народів» і на цій підставі визначити передумови формування середовища «русинів польської нації». Заразом важливо взяти до уваги, що таке явище подвійної свідомості, як «русини польської нації», було не тільки зі сфери українсько-польських взаємин. Воно акумулювало весь спектр тогочасних відносин, включно з питаннями про місце регіону в імперії, шляхи соціальної емансипації, реформу політичного устрою. Хай там як, у широкому сенсі виникнення середовища «русинів польської нації» було пов'язане з «духом свободи», який дуже виразно поставив питання про те, яким має бути майбутнє: на одних він наганяв страх, а інших – надихав.

«Русини польської нації»: історична реальність чи витвір уяви? Статистична інформація кінця XVIII – першої половини XIX ст. щодо етнічного складу населення австрійської провінції «Королівство Галичини і Володимирії з Великим князівством Краківським, князівствами Освенцімським і Заторським», яка була уламком Речі Посполитої та яку в повсякденні було прийнято називати просто Галичиною, є лише приблизною. З більшою чи меншою точністю можна стверджувати тільки те, що населення провінції в цей період зростало стрибкоподібно, бо етнодемографічні процеси перебували в одній площині з соціально-економічним розвитком краю (на них впливали численні природні стихійні лиха, голодні роки й епідемії). Відповідно до військової конскрипції 1773 р., у провінції проживало 2,665 млн осіб, з них у східній (українській) частині приблизно 1,820 млн. Офіційна австрійська статистика до середини XIX ст. ніяк не відображала етнічного складу населення, та й умовний поділ Галичини на східну і західну частини, в основу якого було покладено етнічний

³ Показово, що сюжет про «русинів польської нації» увійшов до найновішого узагальнення з історії України XIX століття: Шандра, Аркуша, 2022, с. 285–291.

принцип, з'явився щойно в 1847 р., у переддень революції, через сімдесят п'ять років від часу включення краю до монархії Габсбургів. Масових історичних джерел, які би давали змогу робити висновки про етнонаціональну самосвідомість населення до середини ХІХ ст., майже немає. Методом екстраполяції можна припустити, що більшість населення Східної Галичини вважала себе русинами, спираючись на соціальні (селянин, священник) і релігійні (греко-католик) ідентифікатори. Польськість тоді уявлялася ними здебільшого персоніфіковано – через призму відносин із землевласником (паном) і в оперті на пам'ять про Річ Посполиту. Антипольськість і проавстрійськість трохи виразніше демонстрували деякі середовища з-поміж представників вищої греко-католицької ієрархії, але ці виступи були не так у національній, як у корпоративній площині. Утім, це не заперечує факту, що питання національного вибору поступово виникало перед мешканцями краю як актуальний виклик, від вирішення якого мав залежати добробут власний і сім'ї. На це вказує статистика релігійних конверсій: упродовж 1801–1851 рр. на римо-католицьке віросповідання в Галичині перейшло 210,5 тис. греко-католиків. Як зазначав Володимир Кабузан, «в основному це були залишки українського дворянства, чиновники, міщанство, котрі паралельно з віровизнанням змінювали мову» (Кабузан, 1985, с. 82; див. також: Качараба, 2008). Отже, існував зв'язок між соціальним становищем, релігійними і мовними практиками, що в контексті поширення ідей просвітництва і романтизму поступово набуло значення національного вибору.

Основою для міркувань про передумови формування в Галичині середовища «русинів польської нації» (зрештою, як і про причини його короткочасності) може стати дискусія, яка розгорнулася на шпальтах галицької преси у переддень Першої світової війни. З нагоди Великодніх свят 1913 р. польська «Gazeta Narodowa» розмірковувала про польсько-литовсько-руські унії та їхні наслідки. І в цьому контексті зауважувала: «Майже зник давній тип русина, про який казали: gente Ruthenus, natione Polonus, – тип, який відповідав нашій історичній традиції, натомість утворився тип однаково радикальний і національно невизначений, українського націоналіста, тип, який сформувався переважно на тлі політичного сторонництва...»⁴ (Alleluja!, 1913). Тема виявилася дуже чутливою для українського громадянства. І вже за кілька днів з'явилася реакція газети «Руслан», часопису Християнсько-суспільного союзу: «Історія каже, що тип “gente Ruthenus, natione Polonus” – це витвір недавніх часів, що сягає двадцятих і тридцятих років, витворений в атмосфері ідейних змагань Поляків о відбудоване своєї держави». Далі йшлося про те, що «русини польської нації» не могли існувати в давній Речі Посполитій, «в часах геройських змагань нашого народу о державну самостійність», бо тоді «хто перейшов “ради панства вельможного і лакомства нещасного” в польський табір, ставав дійсним Поляком (родина руских вельмож дають наглядний примір), хто держав ся при своїм народі, сей – добре се, чи не добре – лише ненавидів польське пановане» (Огляд часописий, 1913). У цих двох підходах, якщо залишити поза

⁴ Цит. в оригіналі: «Zmarł prawie dawny typ Rusina, o którym się mówiło: gente Ruthenus, natione Polonus, typ odpowiadający naszej dziejowej przeszłości, a wytworzył się typ równie radykalny, jak narodowo nieokreślony, nacyonalisty ukraińskiego, typ, wyrosły przeważnie na tle stronnictwa politycznego...».

увагою характерну для українсько-польських відносин початку ХХ ст. войовничу риторичну, проглядаються перші історіографічні інтепретації феномена «русинів польської нації» в Галичині.

Зважаючи на брак наукових розвідок, саме матеріали публіцистики зі зламу ХІХ–ХХ ст. дали змогу сформулювати дослідницьку гіпотезу, за основу якої взято думку про необхідність розрізняти середовище «русинів польської нації» як історичну реальність (доволі короткочасну) і як створену уявою та підпорядковану політичним потребам історичну традицію. Виникнення в Галичині в першій половині ХІХ ст. середовища осіб із двоступеневою національною ідентичністю – так званих русинів польської нації (*gente Rutheni, natione Poloni*) – було побічним наслідком українсько-польського розмежування в умовах широких модернізаційних, зокрема, націєтворчих процесів, які охопили Центрально-Східну Європу після Французької революції кінця ХVІІІ ст. У нових історичних умовах формула *gente Rutheni, natione Poloni* виразно вказувала на перевагу національності над походженням, трактувала національність як щось надстанове та інтеграційне. Осмислюючи природу виникнення в Галичині такого двоступеневого національного світогляду з відстані в сто років, український громадський діяч Ярослав Окуневський не випадково покликався на «дух і знак часу» (Окуневський, 1904). Але, як будь-яке явище модерної епохи, «русини польської нації», сформувавшись у півдавстрійській Галичині, потребували глибшої історичної традиції, закоріненої передусім в історії Речі Посполитої. У процесі конструювання цієї традиції – як це нерідко траплялося в новочасних національних історіографічних концепціях – знання про минуле використовували вибірково, підпорядковуючись новочасному (етнічному й загальному для всіх суспільних верств, а не тільки шляхти) розумінню національності, новому за змістом понятійному апарату, а також актуальним завданням національно-політичного розвитку (Wapiński, 1994; Куций, 2006; Руда, 2006)⁵.

«Шляхетська нація»: у світі уявлень східногалицької шляхти. Історичною підставою для обґрунтування двоступеневої ідентичності – *gente Rutheni, natione Poloni* – став сформований у Речі Посполитій стереотип шляхтича-русина, у свідомості котрого, як пише Наталя Яковенко, з одного боку, було міцно закорінене відчуття свого «руського» походження і споріднення «з нашою Руссю», «нашим народом Руським», а з іншого – не піддавалася сумніву власна належність до «польської політичної нації», тобто – до держави, у якій провідну роль відігравали польський етнос і польська культура (Яковенко, 1994, с. 97; Chynczewska-Hennel, Jakowenko, 2000, s. 114–118; пор. Chynczewska-Hennel, 1998). Але зв'язок між новочасним, що виникло у ХІХ ст., поняттям «русина польської нації» та шляхетською річпосполитською традицією не був прямим. Покликання на польського публіциста ХVІ ст., русина з Перемишльщини Станіслава Ожеховського (Оріховського)-Роксолана, нібито творця вислову *gente Ruthenus, natione Polonus*, було побудоване на неправильній та викривленій інтерпретації його творчості. Насправді позиція публіциста відображала конкретні реалії свого часу і не мала нічого спільного з

⁵ Так само історик Іван Монолатій трактує стереотип «*gente Ruthenus, natione Polonus*» як один з продуктів характерного для ХІХ ст. національного міфотворення (Монолатій, 2012, с. 152–153).

проголошенням примату національності (*natio*) над походженням (*gens*), як це робили польські патріоти XIX ст. Американський історик Дейвід Алтоен (David Althoen), не знайшовши знаменитої фрази Ожеховського в жодному з його творів, висловив здогад, що вона, як і поняття «шляхетська нація», була виплодом польської національної думки XIX ст. і ніяк не відбивала ієрархії ідентичностей, яких дотримувалися ранньомодерні еліти польсько-литовської Речі Посполитої. На думку історика, у ті часи *gens* був терміном важливішим і відповідав нинішній ідеї «нації» так само часто, як і термін *natio*, що також стосувався родоводу індивіда (Althoen, 2003; див. також: Грицак, 2006, с. 115, 472)⁶. У XIX ст. під впливом нового розуміння нації як культурної чи політичної цілості, консолідованої з етносу / етносів на підставі громадянського патріотизму й усвідомлення причетності до спільної батьківщини, відбулися докорінні смислові перетворення. Відтак династично-державницька лояльність до Польської держави С. Ожеховського, який називав себе «русином», була відчитана в категоріях новочасної національної свідомості, тоді як у самого публіциста вона означала тільки досконалу політично-правову систему, що вигідно вирізнялася тоді серед інших, з огляду на широкі суспільно-політичні свободи для шляхетської верстви⁷. У творах публіциста не знайдемо наміру ані встановити залежність між походженням і національністю, ані підпорядкувати етнічне руське походження польській національній ідентичності. Тож якщо в ранньомодерні часи основою стереотипу «русин польської нації» був соціальний компроміс, то в XIX ст. той самий стереотип набув іншого значення і став дилемою морального змісту.

Шляхетсько-землевласницьке середовище Галичини останньої третини XVIII ст. першим відчуло вплив новочасних націєтворчих процесів. Притім питання національного вибору постало перед великими землевласниками з несподіваного боку – як наслідок аграрного законодавства Габсбургів. Зумовлена фіскально-демографічними, господарськими і соціальними мотивами, політика Йосифа II щодо селянства та в галузі земельних відносин викликала несприйняття з боку навіть тієї частини місцевої землевласницької шляхти, яка початково була готова зайняти щодо австрійської влади лояльну позицію. Аби припинити втручання австрійців у відносини між землевласниками і селянством, а також не втратити контроль над підданими,

⁶ Зрештою, дискусійним залишається в історіографії твердження про руське (українське) етнічне походження католика С. Ожеховського (так само як, скажімо, Юрія Дрогобича чи Павла Русина з Кросна) і віднесення його до представників української культури. Алтоєнову деконструкцію історичного міфу про польську «шляхетську націю» розвиває Сергій Плохій (Плохій, 2015, с. 182–190).

⁷ Позитивні результати середньовічної модернізації Галицької Русі й завершення формування в Польському королівстві «народу-шляхти» переконали Станіслава Ожеховського, що він є свідком народження досконалої політичної системи, у якій русини займуть повноправне місце й – що важливо – реальний захист від турецько-татарської загрози. Це був наголос на *руськості* (радіше територіальній, ніж етнічній), що завдяки щасливому збігу обставин опинилася в політично вигідних умовах для самозбереження і розвитку. Докладніше й ширше див.: Orzechowski, 1972; Оріховський, 2004; Сас, 1993; Сас, 1998; Сисин, 1992; Вирський, 2001; Koehler, 2004; Сисин, 2006; Заєць, 2006; Яковенко, 2008.

галицькі землевласники були змушені вийти за межі станових інтересів, знайти інші (не тільки економічні) зв'язки з місцевим населенням. Для цього насамперед було використано нове, просвітницьке розуміння народу (нації), яке давало землевласникам можливість представляти себе виразником інтересів усього суспільства⁸. Утім, виступаючи від імені «народу / нації», землевласники ідентифікували його / її інтереси винятково зі своїми становими інтересами, прагнучи утримати ніким не обмежену владу над підданими (Rozdolski, 1962; Rozdolski, 1992). У певному сенсі можна твердити, що галицька шляхетсько-землевласницька спільнота не хотіла ставати «національною» (польською) в повному розумінні. Польську ідентичність під сумнів не ставили, однак чіткого розуміння щодо переваг, які вона може дати в ситуації зламу XVIII–XIX ст., також не було. Галицькі землевласники, багато з яких мали давньоруське коріння, інтуїтивно відчували, що їхнє найближче майбутнє може залежати також від стосунків з місцевим руським середовищем. Отже, треба було знайти формулу узгодження польської (побудованої на річпосполитських уявленнях) ідентичності з ідентичністю регіональною. Для підкреслення зв'язку з місцевим українським (у Східній Галичині) селянством розпочалося своєрідне «пригадування» землевласниками свого давньоруського походження або – що відбувалося частіше – культивування територіального «руського» (бо на Русі) патріотизму⁹.

Світ уявлень східногалицьких землевласників у багатьох його аспектах є закритим для істориків. Землевласницька шляхта, особливо аристократія, дуже повільно й неохоче сприймала нові стандарти мислення, украй рідко рефлексувала. Навіть пристосовуючись до новочасних викликів, зокрема національних, вона намагалася свою позицію не ідеологізувати, не переводити в площину політичних концепцій. До цього змушував простий життєвий інтерес – турбота про земельні мастки, розкидані по території Галичини, Волині, Поділля, тобто поділені чужими імперськими кордонами і не захищені власною державою. Більш комфортним для землевласників був стан, коли нові поведінкові моделі укладалися в традиційні схеми та існували на емоційно-почуттєвому рівні. Тому шукати на зламі XVIII–XIX ст. відкрите декларування з боку заможної галицької землевласницької

⁸ За спостереженням Юзефа Хлебовчика (Józef Chlebowczyk), польського дослідника націєтворчих процесів у Центрально-Східній Європі, у протестах галицької шляхти від 1770-х років з'являються фрази, у яких вона ідентифікує себе з цілим народом (польським) – «proinde natio tota supplicat» (Chlebowczyk, 1974, s. 28–29). Політичні й соціальні відносини в Галичині першої половини XIX ст. з позиції великого землевласника описано в спогадах Марціна Смажевського, маєток якого знаходився на Перемишльщині, де стикалися польський і руський (український) етнічні простори (Smarzewski, *Pamiętniki*; див. також: Smarzewski, 1962).

⁹ Характеризуючи світогляд польської землевласницької спільноти руського походження на Правобережній Україні, граф Михайло Тишкевич використовував термін «плянаторський патріотизм» (Тишкевич, 1928, с. 230). Це окреслення також добре виражає настрої великих землевласників у Східній Галичині, розкриває сутність територіального патріотизму. Михайло Тишкевич (1857–1930) – великий землевласник на Київщині, історик, громадський діяч, меценат. Походив з колонізованого литовсько-русського роду. Під впливом Володимира Антоновича і поезій Тараса Шевченка прийняв українську національну ідентичність.

шляхти й аристократії формули *gente Rutheni, natione Poloni* марно¹⁰. Про формування тоді в середовищі великих землевласників двоступеневої ідентичності можемо стверджувати хіба що на підставі пізніших подій. Адже саме шляхетські маєтки (так звані двори) згодом стали притулками для багатьох представників першого покоління різночинської інтелігенції, вихідців із соціальних низів. Будучи переважно русинами за походженням, вони прагнули дорівнятися вищим верствам – приймали польську мову і загалом польську національну ідентичність. На відміну від своїх покровителів, які не так приймали польську ідентичність (бо вже були, по суті, поляками), як «пригадували» свою руськість у рамках територіального патріотизму, ці особи охоче декларували польський вибір як життєвий орієнтир¹¹. У підсумку вони й стали ідеологами формули *gente Rutheni, natione Poloni*, до інтерпретації якої включили також настрої своїх покровителів. Переважно це був наголос на територіальній руськості, тоді як свій польський національний вибір представники інтелігенції пояснювали ідеологічними мотивами – прагненням долучитися до вищої культури та боротьби за суспільний прогрес.

¹⁰ До середини ХІХ ст. галицька аристократія була зайнята головно налагодженням стосунків з австрійською владою. Цей процес не був однозначний, з погляду на перебіг й результати. З певністю можна стверджувати тільки те, що русини не займали в ньому багато місця. Антипольський демарш греко-католицького єпископа Перемишльського і Самбірського, а пізніше митрополита Антонія Ангеловича під час австрійсько-французьких воєн (у 1805 і 1809 рр.) східногалицькі землевласники потрактували як випадок, що не заслуговує на спеціальне осмислення. Русько-українська людність – селяни й священники – в очах великих землевласників не могла в осяжному майбутньому розвинути національної свідомості й зайняти відмінне від польського становище в національно-політичних питаннях. Таке розуміння зберігалось серед землевласників і після Листопадового повстання 1830 р. Ігнорування русько-українським населенням зусиль поляків щодо відновлення Речі Посполитої галицькі аристократи тривалий час сприймали як брак серед селянства польської патріотичної свідомості. Русько-українська тема в польській політиці з'явилася щойно в період так званих галицьких конспірацій 1830-х років, коли у Східній Галичині були спроби вести революційну агітацію українською мовою. Така агітація відбувалася, однак, за ініціативою не аристократів, а представників нової інтелігенції з ліберально-демократичними поглядами. Що ж до галицької аристократії, вперше вона зіткнулася з українським рухом під час революції 1848 р., передусім у контексті скасування панщини. Докладніше див.: Arkusza, Mudryj, 2012.

¹¹ Про таку практику формування в Галичині польської ідентичності писав Юстин Желеховський у спогадах про Міколая Зиблікевича, одного з найвідоміших «русинів польської нації» (народившись у Старому Самборі в сім'ї кушніра, він зробив блискучу кар'єру – став президентом Кракова і маршалком Галицького крайового сейму): «Получивший мѣсто домашнего учителя у помѣщика считался ... такой уже нѣяко членом его семьи – онъ не только жилъ со своимъ элевомъ вкупѣ въ выгодной квартирѣ, но и долженъ былъ сопровождать его во время большихъ праздниковъ, якъ н. пр. на Рождество Христово, на Пасху въ домъ его родительской, а также оставатись во время ферій во дворѣ помѣщика. Въ окруженіи и товариществѣ польскихъ патриотовъ такой неопытной юноша русской перенимался обыкновенно духомъ народности польской и одушевлялся идеею независимой Польщи, здѣлался патриотомъ польскимъ и ненавистникомъ русско-го народа и церкви» (ЛННБ-3, арк. 4 зв.).

Сприятливішим середовищем для творення двоступеневої українсько-польської ідентичності, порівняно з великими землевласниками, була дрібна шляхта, більшість якої зосереджувалася у Східній Галичині. За підрахунками польського історика Кшиштофа Слюсарека (Krzysztof Ślusarek), шляхта становила наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. приблизно 3–3,7 % населення провінції. Найбільшу частку в загальній чисельності шляхти займав Самбірський циркул – у ньому мешкало 25 % шляхти. Значні осередки дрібної шляхти зосереджувалися в Чортківському, Бережанському, Коломийському, Станиславівському, Стрийському і Тернопільському циркулах. Більшість дрібної шляхти у Східній Галичині належала до Греко-Католицької Церкви й розмовляла «руською» мовою (Ślusarek, 1994; Сливка, 2009; пор.: Kwiecińska, 2009; Кріль, Лешкович, 2006; Павлишин, 2000, с. 213–216). Незважаючи на прагнення зберегти свідомість своєї окремішності від селянства, представники збіднілих шляхетських родів поступово розчинялися в навколишньому українському населенні. Про поглиблення «рутенізації» дрібної галицької шляхти свідчить збільшення кількості вживаних нею українських імен. У побуті «ходячкова шляхта» Наддністрянщини нічим не відрізнялася від решти селянства, а відмежовувалася від нього тільки своїм «шляхетським гонором» (Нечиталюк, 2002, с. 215)¹². Однак було б помилкою тільки на цій основі однозначно зараховувати дрібних шляхтичів до українського суспільства. І надалі значна їхня частина залишалася в колі польської культури, культивувала свідомість служби на користь вже уявленої Речі Посполитої.

Заразом належність до середовища дрібної шляхти була тільки передумовою для формування двоступеневої українсько-польської ідентичності, вона не визначала цю ідентичність автоматично. Усе залежало від конкретних життєвих обставин. У цьому плані навряд чи науково продуктивними можна вважати спроби деяких істориків визначити національну належність дрібної шляхти, зарахувавши її в XIX ст. однозначно до польської чи української національності¹³. Насправді

¹² Побут «ходячкової шляхти» в Галичині змальований у повістях Андрія Чайковського «В чужім гнізді», «Олюнька» та ін. (Кирчів, 2002; Васянович, 2008). Яскраву характеристику галицької шляхти залишив Я. Головацький в узагальненому описі своїх численних подорожей по Галичині, Буковині й Закарпатті, здійснених у 1830-х роках (листи автор адресував у Львів, приятелеві – чеському письменникові й ученому Карелові Запу): «Тут знову до костюлу під'їжджає бричка (найтичанка), за нею дві, три старі інші брички з т. зв. шляхтою, тобто людьми, котрі вміють читати й писати по-польськи, а деколи трохи говорити по-німецьки, зате соковито лаються по-українськи й по-польськи й шмагають батоном-нагайкою спини бідних селян. Шляхтичем зветься кожний панський урядовець: економ, лісничий, побережник, високодостойний писар, гуральник (винокур) і т. д., хоча жоден з них не легітимований. Таке товариство наїхало з близьких сіл: цей у світло-попелястім кабаті (улюблена барва), цей у синій чемірці з бронзовим загорілим обличчям, з довгими вусами, найжаченими бровами, гострими, жорстокими очима, що ніколи не дивляться лагідно; жоден з них не зніме шапки перед селянином, що кланяється панові, але зате перед своїм “уродженим” вельможним і ясновельможним паном є низьким, покірним слугою» (Із листа з Коломиї від 27 липня 1839 р.) (Головацький, 2000, с. 348).

¹³ Скажімо, дослідниця Любов Сливка пише про «виразну самоідентифікацію шляхтою себе з українським народом». Аби довести українськість дрібної шляхти, дослідниця про-

дрібні шляхтичі до останнього уникали чіткого національного вибору. Найбільше прагнучи залишитися у світі своїх соціальних прав і привілеїв, вони ностальгували за політичною моделлю Речі Посполитої, коли ці права і привілеї визнавали і не ставили під сумнів. Головна особливість етносоціальної ідентифікації дрібної шляхти в умовах півдавстрійської Галичини полягала у відкладеному виборі, який переносив питання про національну ідентичність у віддалене майбутнє. У теперішньому житті ця шляхта була готова прийняти хіба що компромісний варіант. Було кілька обставин, які визначили схильність галицької дрібної шляхти до вироблення двоступеневої українсько-польської ідентичності. По-перше, дрібна шляхта була ображена на австрійську владу, оскільки не змогла легітимізуватися (через низьке матеріальне становище чи відсутність потрібних документів) і формально втратила шляхетство. По-друге, вихідці з дрібношляхетського середовища становили перше покоління галицької світської інтелігенції, яке здебільшого підпало під вплив польської культури, бо співмірної української інтелектуальної пропозиції тоді не було. По-третє, у формулі *gente Rutheni, natione Poloni* дрібні, часто безземельні шляхтичі могли знайти ідеологічне обґрунтування своєї дуалістичної позиції – реальної близькості до нижчих верств русько-українського суспільства (тобто селянства) та уявленої належності до суспільної еліти.

Шляхетська верства була важливим, але не визначальним чинником формування в Галичині середовища осіб із двоступеневою українсько-польською ідентичністю. Вона надавала матеріальну підтримку й створювала ілюзію продовження традиції, однак насправді не сприймала модерного розуміння національності. Після включення Галичини до монархії Габсбургів формація *gente Rutheni, natione Poloni*, як стверджує польський історик Анджей Земба (Andrzej Zięba), поширила свою соціальну базу на середовища нешляхетського походження і перестала бути явищем зі сфери шляхетської ідеології, ставши однією з категорій просвітницької національної свідомості. Крім шляхти, її співучасниками стали міська суспільність, а також греко-католицький клір, себто ті соціальні групи, які співтворили нову суспільну верству – інтелігенцію (Zięba, 1995, s. 66). У вужчому розумінні було декілька конкретних причин, які зумовили виникнення в Галичині групи осіб із двоступеневою

понує розділити шляхетську свідомість на два рівноцінні рівні – етнічний і соціальний. Водночас дослідниця відразу суперечить собі, цілком обґрунтовано стверджуючи, що «особливістю етноідентифікації дрібної шляхти в Галичині була її взаємообумовленість соціальною свідомістю, яка за певних обставин нівелювала етнічні почуття» (Сливка, 2009, с. 183–187). Історик та етнолог Василь Балушок не схильний до таких однозначних тверджень: «...до середини – другої половини XIX ст. такої [української] самосвідомості галицька шляхта не могла мати. Інша справа, що саме шляхетське середовище, як соціально активніше, динамічніше та відповідальніше за селянське, першим сприйняло ідею українського відродження» (Балушок, 2007). По суті, цим учений стверджує, що дрібна шляхта раніше, ніж селянство, зіткнулася з новочасною національною ідеєю і, вочевидь, була змушена робити складний вибір. В умовах пов'язаності з польською політико-культурною сферою, престижності всього польського та польськомовності комунікаційної мережі руська (українська) за походженням шляхта в першій половині XIX ст. шукала способи, як одночасно зберегти «руськість» і окремий соціальний статус, історично зумовлений життям у польському політичному й культурному просторі.

ідентичністю. Насамперед – це суттєва (приблизно у півстоліття) різниця в початку національної модернізації поляків і українців. Тож у Галичині до певного часу була тільки одна новочасна національна пропозиція – польська, яка й підпорядковувала собі всі інші ідентичності. Другою причиною стали поділи Речі Посполитої, які надали боротьбі поляків за відновлення державності своєрідного ореолу жертвовності, зробили цю боротьбу символом прогресу. Попри включення Галичини до складу Габсбурзької монархії, цей простір надалі асоціювався з Польщею. Природно, що кожна громадсько активна людина, зокрема й руського походження, мала змогу реалізувати свою опозиційність щодо монархічної влади тільки в рамках польського руху. Аж до середини XIX ст. русько-українська громадська активність могла виявлятися, якщо не брати до уваги польської інституційної мережі, тільки в межах клерикально-консервативної ідеології. Третьою – і найважливішою – основою, на якій сформувалася двоступенева ідентичність «русинів польської нації», була неповна соціальна структура русько-українського суспільства, зведена до селянства і греко-католицького духовенства. Уже згадуваний Я. Окуневський так описував виникнення «русинів польської нації»: «Одного красною дня в нашій історичній розвиту опинилась наша нація в такім становиску, що по однім стала сіра некультурна маса мужицка ..., а по другім боці опинились усї т. зв. культурні елементи. Між обома таборами ніякої звязи. І віра инча і бесіда чужа. Чиж дивно, що і ті одиниці, що часом вибились з тої сірої верстви попів і хлопів і добились вижшої осьвіти, не знали, на яку ступити, та як поставити себе до того сфінкса, що звав себе руским народом? Вижша культура манила їх до себе. І от як гриби по дощи виростають в ту епоху gente Rutheni, natione: Poloni, Rumeni, Hungari, Germani і т. д. без кінця, і кожний хотів вести свій народ до спасаючої культури на свій спосіб. Я принимаю ширість переконань сих перекинчиків» (Окуневський, 1904).

Терезіансько-йосифінські реформи і річпосполитський культурний спадок.

Політичний розподіл Речі Посполитої не означав зникнення створеного в попередні століття на її території культурного простору. Терезіансько-йосифінські реформи кінця XVIII ст. мали для галицьких русинів подвійний ефект: у площині політики й у довготерміновій перспективі вони сприяли кристалізації національних почуттів і розвитку українського руху, але в мовно-культурному плані й з перспективи двох–трьох наступних поколінь розширили в Галичині коло осіб, які розмовляли польською мовою і взагалі не вважали для себе чужою польську культуру – «виговувалися, говорили й думали по-польськи»¹⁴. Формування модерної польської

¹⁴ Про два фактично незалежні напрями в освіті – офіційно германізаційний і національно польський, які виразно виявилися в навчальних закладах Галичини в переддень «Весни народів» (на прикладі єзуїтських шкіл, які діяли в 1820–1840-х роках) (див.: Charytański, 1966). Іван Франко так узагальнив мовно-культурні практики освіченої частини галицьких русинів кінця XVIII ст.: «Вони виховувалися, говорили й думали по-польськи, в урядових справах говорили й писали по-латині або по-німецьки, а руськими буквами знали друковані тільки церковні книги. Мову простого люду, підданих вони розуміли і вживали інколи в розмові з тими людьми, але їм у голові не містилося, аби можна було тою мовою говорити про вчені речі та писати книжки» (Франко, 1986, с. 110). Сучасні дослідження підтверджують і розвивають цю думку. Польський історик Здзіслав Будзин-

нації, у якому взяли участь галицькі русини, відбувалося більш-менш одночасно з революцією у Франції і приблизно на однакових ідеологічних засадах. Згідно з поглядами ідеологів новочасного польського націєтворення (зокрема, Тадеуша Костюшка), Польська держава повинна була заборонити українську й литовську мови і в такий спосіб прискорити інтеграцію усіх жителів Польщі в єдиній польській нації – єдиній політично і єдиній культурно (Шпорлюк, 1991, с. 161)¹⁵. Згідно з ідеологією Просвітництва, утвердження в державі єдиної мови, принаймні у сфері публічно-правових відносин, мало сприяти як уніфікації держави, так і зміцненню її безпеки, прокладати шлях для поступу освіти й поширення нових ідей, бути, зрештою, гарантією ефективного функціонування політико-правового устрою. Тогочасні польські мислителі розуміли націєтворчий процес як централістичну інтеграцію, як створення єдиного правового, адміністративного та культурного простору на території всієї держави, як зруйнування станових і регіональних бар'єрів, а відтак – як заміну станових і регіональних лояльностей на єдину загальнонаціональну лояльність. Втрата поляками державності не змінила сутності польського націєтворення.

У перші десятиліття австрійського правління польський соціально-культурний вплив найсильніше виявився серед греко-католицького духовенства. Так, відомий галицький діяч Богдан Дідицький писав, що «премногіи наши рускїи поповичи та и хлоповичи» більше ополячилися «въ школахъ подъ Австрією, нѣжели за Польщи» (Дідицький, 1906, с. 7). У відкритій 1783 р. Львівській генеральній греко-католицькій духовній семінарії мовою навчання була латинська, розмовною – польська. Причина цього – не так відчуження української суспільності від національних ідеалів, яких у сучасному значенні ще не було, як історично зумовлене дуже нечітке розуміння нею поняття «рідна мова» (*lingua patria*, *Muttersprache*, *Nationalsprache*). Усі тогочасні галицькі українці не вважали народну мову (*lingua vernacula*) придатною для викладання й літературної творчості. Одні, продовжуючи літературну традицію з першої половини XVIII ст., вважали літературною і водночас рідною церковно-слов'янську мову, інші – тогочасну книжну мову, суміш церковно-слов'янської, української, білоруської, польської та (з кінця XVIII ст.) російської. Цього, зрештою, цілком вистачало для того, щоб послуговуватися церковними книгами. Народну мову використовували в семінарії тільки в разі крайньої необхідності, коли потрібно було пояснити учням малозрозуміле поняття. Мовні практики у Львівській греко-католицькій семінарії, зокрема побутування польської мови, тривалий час визначалися псевдоаристократичними претензіями представників вищої церковної ієрархії. Ще менше розумів питання мови в Галичині

ський (Zdzisław Budzyński), вивчаючи відносини між етнорелігійними громадами польсько-українського пограниччя в XVI–XVIII ст., робить висновок про виразне зростання «міжгрупової рухливості» після переходу Галичини під владу Габсбургів. Це виявилось у збільшенні передусім частки мішаних шлюбів. Однак зворотним боком тенденції до українсько-польського культурного зближення, зазначає вчений, була й кристалізація новочасної національної свідомості та посилення на цій основі відчуття окремішності двох спільнот (Budzyński, 1997; див. також: Budzyński, 1993).

¹⁵ Про ідею народу / нації в польській політичній думці епохи Просвітництва див.: Walicki, 2000.

центральный австрійський уряд. Під означенням *lingua patria* у Відні розуміли й церковно-слов'янську, і народну мови, а інколи й польську (Андрохович, 1925, с. 48–49)¹⁶. Потрапивши, завдяки доступу до вищої освіти, у коло польської знаті, переважна більшість греко-католицького духовенства першої половини ХІХ ст. засвоїла не лише польську мову й культуру, а й шляхетські манери та політичні переконання (Турій, 2003, с. 71).

Про безумовну (навіть на ментальному рівні) перевагу польської мови серед галицького греко-католицького духовенства свідчить описана Яковом Головацьким у спогадах невдала спроба одного зі священників виголосити в 1830-х роках у львівській церкві проповідь українською мовою. Побачивши з амвона перед собою «интеллигентную публику», він не зміг вимовити жодного слова українською¹⁷. Польська мова була розмовною в родині священника Миколи Вагилевича – батька Івана Вагилевича, одного із зачинателів українського національного відродження в Галичині (Капій, 1912–1914, арк. 16). Іван Сінкевич, який у 1830-х роках навчався у Львівській греко-католицькій духовній семінарії та захоплювався польськими революційними ідеями, пізніше згадував, що був готовий навіть убити Маркіяна Шашкевича, коли той у лютому 1835 р. виголосив промову на честь цесаря Франца І українською мовою¹⁸. Не уникнув впливу «польського духу» й майбутній ідеолог русофільського руху в Галичині Іван Наумович, прийнятий восени 1844 р. до семінарії на «філософські студії»¹⁹. Керована єпископом Іваном (Снігурським)

¹⁶ Про залежність мовних практик від соціально-статусних претензій греко-католицьких ієрархів писав (на прикладі митрополита Михайла Левицького, 1816–1858) історик Михайло Тершаковець: «Син бідного попа з Пістиня, старався він затерти своє невисоке походжене великопаньскими, аристократичними манерами. Руска мова була для него за “хлопскою”, аби нею можна було викладати в семінари пастирське богослов'є та катехитику; викладною мовою лишаєся отже польська мова. Руский митрополит урядуює по латині, німецки, польски, лиш ніколи по руски» (Тершаковець, 1908, с. 52).

¹⁷ Яків Головацький згадував: «Пасторалисты дали себѣ слово не говорити проповѣдей даже во Львовскихъ церквахъ иначе, только по русски. Плешкевичъ первый приготорилъ русскую проповѣдь для городской церкви – но подумайте, якова была сила предъубѣждения и обычая! Проповѣдникъ вышелъ на амвонъ, перекрестился, сказалъ славянскій текстъ и посмотрѣвъ на интеллигентную публику, онъ не могъ произнести русского слова. Смущенный до крайности онъ взялъ тетрадку и заикаясь переводилъ свою проповѣдь и съ трудомъ кончилъ оную» (Головацький, 1885, с. 26).

¹⁸ Іван Сінкевич писав: «Ми, ученики Ценглевича, до того ступня перейнялися польським фанатизмом, що наших товаришів, котрі уважали себе Українцями (Русинами), ми почали до краю ненавидіти. ... виходить назначений ректором Маркіян Шашкевич і промовляє по українски! Це розсердило мене до того ступня, що половину року я засідався на Шашкевича, щоб кинути його в канал; колиб він був і погиб у моїх руках, то я не уважав би цього злочином, навпаки, колиб мене були й повісили за вбійство, то я уважав би був себе мучеником за святу польську справу, а вбійство заслугою, тим більше, що був би згинув один “Москаль”» (Цит. за: Возняк, 1924, с. 84).

¹⁹ Осип Мончаловський так описував цей період у житті Івана Наумовича: «Галицкая Русь была въ то время такъ ополячена, що семинаристы говорили межъ собою по польски; такъ само и проповѣди въ львовскихъ церквахъ говорились по польски. Историчная

перемишльська консисторія вже з другої половини 1820-х років сигналізувала про масову спольщеність духовенства в єпархії, зобов'язувала кандидатів у священники вчити руську мову, виступала з осудом священників, які виголошували проповіді чи катехизували польською (Зубрицький, 2013). У 1845 р. Яків Головацький писав до Осипа Бодяньського: «В Галіції ж польщина все приголомшила, подавила русь. Русин просвіщенний встидається свого язика, хапається свого язика, хапається польського, ним говорить, орудує, легше [й]о[му] із'яснятися на польськїм, наученїм в школі і обществах, як на своїм природнїм. Для того і декотрі русини пишуть по-польськи. При тїм польськїй язик оброблений, із установленими правилами, напротив, руськїй, слобїдний в устах народа, до сего часу сим похвалитися не може» (Стеблій, 1989, с. 243). Ще навіть наприкінці ХІХ ст. греко-католицькї священники назагал послуговувалися в діловодствї польською або нїмецькою мовами. Про це свідчить лист правлїння (видїлу) політичного товариства «Руська рада» від 9 (21) вересня 1880 р. до митрополита Йосифа (Сембратовича) з проханням вплинути на парафіяльне духовенство, аби воно в діловодствї, адміністративних і судових справах користувалося «русскїм язикомъ». Вказувалося, що «Русская Рада имѣть доказательства, что архидієцезіяльное Духовенство въ своихъ перепискахъ съ ц[ісарсько-]к[оролівськими] урядами и даже Митр[ополичою] Консисторією часто употребляетъ польского или нѣмецкого язика съ залишеніемъ своего родимого русского» (ЦДІАУЛ).

Піднесення внаслідок терезіансько-йосифінських реформ соціального й освітнього статусу уніатського духовенства, перетворення священників силою обставин на політичних діячів – усе це зробило греко-католицьке духовенство на тлі неподеланої матеріальної скрути менш стійким перед спокусою дорівнятися життєвим укладом до польської шляхти (Лисяк-Рудницький, 1994b, с. 414–415)²⁰; як писав

Польща такъ заѣла русскїй духъ въ Галицкой Руси, що даже священники, которїи жили изъ русской церкви и съ русскїмъ народомъ, или не умѣли по русски говорить, или стыдались русского слова. Не дивно для того, що и въ русской семинаріи процвѣталь польскїй духъ» (Мончаловскїй, 1899, с. 9).

²⁰ У листі до Осипа Бодяньського від 24 жовтня (5 листопада) 1844 р. Яків Головацький писав: «Коли Австрія загорнула підъ високу руку свою наше отечество, то шляхта руська заможнїйша або уже була спольщена, або була на тїй дорозѣ зляшитися. Духовенство поднесено ласкавымъ Австрїйськимъ правлїньемъ не богато дбало за народність, лишь за тимъ гонило, якбы во всѣмъ въ правахъ и образованью зрівнятися изъ шляхтою и духовенствомъ римского исповѣданья, тѣмже хотячи и не хотячи сторонила від Руцины. Для того и само духовенство найбїльше причинилося до знищення катедръ русскихъ въ философскимъ и богословскимъ факультетахъ. Преподаванья словенсько-руськї философіи и богословія замѣнены (1809) латинскими» (Савченко, 1930, с. 130). Шляхетські зразки, які уніатське духовенство обирало для наслідування, зазвичай були невисокого рівня. Мирослав Капій так характеризував життєві й світоглядні орієнтири галицького греко-католицького духовенства першої половини ХІХ ст.: «Уніатське духовенство першої пол. ХІХ в. в Галичинї, що було майже єдиною інтелігентною верствою серед українського населення було цілковито спольщене. Пособляла тому жива традиція так недавно тому ще ествуючої Польщі, зріст національного руху серед польської суспільности та малий культурний рівень того-ж духовенства, що небогато відріжняло ся своєю просвітою від грамотних мужиків, хоч і як намагало ся відрізнитись від них,

історик Михайло Зубрицький, «щоби стерти ганьбу приналежності до темної, поневіряної маси руського мужицтва, [священники] вирікали ся всякої звязи з своїм народом і силоміць впишали ся до польського товариства» (Зубрицький, 2013, с. 517). У ставленні до селянства таке зачеплене просвітницькими впливами духовенство виступало здебільшого з патерналістських позицій²¹. Бажання греко-католицьких священників забезпечити для своїх синів співмірний з польською шляхтою соціальний статус виразно виявилось в діяльності Тимчасового наукового інституту з руською мовою викладання (*Studium Ruthenum / Provisorische Lehranstalt in ruthenischer Sprache*) – навчального закладу (а по суті, різновиду духовної семінарії), що був створений австрійським урядом у 1787 р. при Львівському університеті. Руський інститут виконував функції філософського й богословського факультетів для тієї частини української молоді, яка хотіла здобути вищу освіту, але не була готова до навчання латинською мовою. Від початку австрійські урядові кола й українське суспільство сприймали Руський інститут як тимчасове утворення. Відень розглядав цей заклад не в площині національних відносин, а крізь призму – згідно з концепцією освіченого абсолютизму – формування чиновницько-бюрократичного апарату, здатного не тільки силою примусу, а й силою аргументів впливати на суспільство й реалізувати політику центрального уряду²². Однак у підсумку значення Руського інституту вийшло поза межі завдань габсбурзької політики освіченого абсолютизму: з одного боку, цей навчальний заклад сприяв підвищенню освітнього рівня та соціального статусу духовенства, а з іншого – таки позбавляв тогочасну галицько-руську священницьку еліту солодкої ілюзії щодо можливості повністю

хочби мовою. ... Давні польські пани любили окружати себе численною двірнею, звичайно незаможною шляхтою, яка проживала на їхніх дворах чи в характері прислуги, чи таки так бездільно, яко компаньони на полюванні та за обідом. З отгою то двірнею стикав ся найчастійше сільський священник, від неї то набирав ся тих ідей і ідеалів, якими була вона надихана, на зразок її старав ся пристроїти своє житя» (Капій, 1912–1914, арк. 17–18).

²¹ «Попри все [тобто життя серед селян – М. М.] між селянами і духовенством існували нездоланні перепони: завдяки одруженню священників, регламентованим передшлюбним практикам (відповідно до яких молоді семінаристи обирали собі за дружину майже без винятку священницьких доньок), а також через поширену практику успадкування парафій синами або зятями, утворилася герметична верства, стандарти життя і поведінка якої мала схожість з життям дрібної шляхти. Однак мовно ця верства відрізнялася від селян: у священницьких родинах розмовляли переважно польською мовою, а українську вживали тільки в розмовах із селянами» (Wendland, 2001, s. 33).

²² Історик Ярослав Мокляк (Jarosław Moklak) із Кракова, проаналізувавши обставини утворення Руського інституту, робить висновок: «*Studium Ruthenum*, незважаючи на свої заслуги в розвитку української інтелігенції, української мови, друкарства тощо, було створено внаслідок реформ, проведених віденським двором з метою подальшої централізації монархії. Вихованці отримували добру освіту, але їхні особисті переконання та вміння характеризували відданих державі чиновників: парафіяльних священників, церковних ієрархів, професорів тощо» (Moklak, 2021, s. 43).

дорівнятися вищим верствам суспільства, життя яких оберталось в колі польської, німецької і латинської культури²³.

Одночасно з тим, що Руський інститут відкрив для молоді генерації священників світ «панської» культури, він чи не вперше засвідчив, що кожен вияв двоступеневої свідомості типу *gente-natione* у нових політичних і культурних умовах матиме й зворотний бік – сприятиме розмежуванню між українським і польським суспільствами. В інституті підготовано генерацію освічених греко-католицьких священників, які перепинили масовий притік до Галичини полонізованих, як тоді уважали, «холмчаків невіж». Протягом 1787–1809 рр. через інститут пройшло 470 осіб. Його вихованці здебільшого ставали добрими парохами, а знання тогочасної української мови підносило їхній авторитет серед селянства. «Через те, що питомців *studii rutheni* понижувано за їх викладну мову, – писав А. Андрохович, – вщиплювано в них саме національну гордість і приневолювано саме чванитися нею». Цю тезу А. Андрохович виніс із родинної традиції. У домі його діда по матері Теофана Глинського, сина вихованця Руського інституту пароха Антона Глинського, усі мусли говорити тільки українською, «навіть Поляки кривняки чи чужі, примінювалися до сего звичаю, бо знали, що так має бути, що так собі господар дому бажає» (Андрохович, 1929, с. 73). Більшість діячів 1848 р. були синами вихованців Руського інституту. На Соборі руських учених сам факт існування такого інституту слугував одним із аргументів на користь того, що українська мова може бути мовою освіти й науки. Це, зокрема, констатувала секція філософії і природничих наук під головуванням Івана Гарасевича, колишнього професора Руського інституту. Діяльність Руського інституту стала поштовхом для історико-філологічних зацікавлень. Викладачі інституту, змушені готувати навчальні посібники «крайовою мовою», опинялися перед проблемою взірця. У його пошуках вони зверталися до історичних пам'яток, що ставало основою для формування національної свідомості.

Дуже важливо брати до уваги, що формування в австрійській Галичині двоступеневої ідентичності відбувалося не в замкнутому просторі. Вона увиразнювалася й набувала сенсу відносно модерних національних ідентичностей – польської та української, які й становили для середовища «русинів польської нації» найбільшу загрозу і в близькому майбутньому (по суті, у межах одного покоління) зумовили

²³ Амвросій Андрохович, онук випускника Руського інституту, так описав причини закриття в 1809 р. цього навчального закладу: «Знеохочувала професорів до *studium ruth.* ощадність уряду, котрий радо заводив кумуляцію катедр, обнижуючи платню за руські катедри до половини, а то й забуваючи платити, зглядно обкrescoючи платню. Майже кожний суплент мусів заєдно рекурсувати до Відня в справі платні. Не одного вже спольщеного кандидата відстрашувала й макаронічна мова, зарівно трудна для нього, як і латинська. Від 1800 року стали вступати до *studium ruth.* чим раз слабші і тупійші питомці, бо що кращі кінчили гімназію і йшли до *studium latinum.* Через то класифікація слухачів *studii ruth.* з кожним роком ставала гірша. Губернія, не входячи блище в причини, все ганила ректорат за недостачу нагляду. Тому ректор Сабатовський сам домагався знесення *studii rutheni*, бо воно накладало майже однакові обов'язки, як *studium latinum*, а давало о половину менше прав. Тому знесенє його перейшло непомітно, без ніякого протесту чи жалю з боку тодішніх передових руських кол» (Андрохович, 1929, с. 72).

його розпад. Як відбувалося підживлення й одночасний розклад середовища «русинів польської нації», добре видно на прикладі міщанства. За словами Івана Наумовича, майбутнього ідеолога русофільського руху в Галичині, тоді «кождый, кто лишь переѣхавъ сердцакъ, або опанчу сельску, або кафтанъ мѣщанській на сурдуть, уже и встыдався русского слова, и русского роду». Навіть у невеличкому містечку Буську в домі вчителя Григорія Наумовича панувала польська мова. Своє руське походження сім'я демонструвала хіба що відвіданням у свята церкви (замість латинського костюлу), де Григорій Наумович «читавъ рускій акафість зъ писаной польскими буквами книжечки, бо по руски читати не знавъ». У містах полонізувалися навіть найнижчі верстви суспільства. У тому самому Буську навіть «челядь ... бувала звичайно обряда латинського, и говорила вправдѣ рускимъ, но дуже спольщенимъ жаргономъ» (Наумович, 1926, с. 1–2; Мончаловській, 1899, с. 5)²⁴. Повітовий суддя Тит Ревакович, згадуючи про навчання в Дрогобицькій гімназії, куди він вступив у 1859 р., писав: «Перед наданьом Конституції [йшлося про Жовтневий диплом 1860 р. – М. М.] говорили студенти Русини виключно по польськи, а тільки з руським катихитом і з професором руського язика говорили по руськи» (Ревакович, 1896, арк. 9 зв.–10). Головним осередком полонізації української молоді в першій половині XIX ст. був Львів. Кожний, хто потрапляв до міста, під тиском оточення швидко переходив на польську мову (Студинський, 1916). Принаймні до революції 1848–1849 рр. руська інтелігенція Львова вважала своїми польські національно-культурні інституції²⁵. Для Євгена Олесницького, який восени 1878 р. вступив на правничий факультет Львівського університету, місто постало в польському образі (великою відвагою вважалося тоді у Львові навіть звернення до кельнера українською мовою) (Олесницький, 1935, ч. 1, с. 127). Утім, попри некорисну для українців мовну кон'юнктуру, саме міста (Перемишль, Львів, Станиславів, Тернопіль) стали центрами українського національного руху.

Листопадове повстання 1830 р. та «революція понять» у Галичині. У пліні суспільно-політичного життя найважливішим поштовхом для увиразнення в Галичині двоступеневої ідентичності й водночас для активізації українського руху загалом стало польське повстання 1830–1831 рр. На це вказував Яків Головацький у листі

²⁴ Про етнорелігійні відносини в галицьких містах і містечках у першій половині XIX ст. див.: Jewuła, 2013, s. 79–87.

²⁵ Це добре видно на прикладі заснованого в 1817 р. Оссолінеуму. Його першим кустосом у 1827–1828 рр. був, за рекомендацією Генрика Любомирського, русин за походженням Миколай Михалевич. У 1826–1844 рр. він обіймав посаду професора кафедри польської мови і літератури Львівського університету, водночас (1827–1834) був редактором офіційного часопису «Gazeta Lwowska» і літературного додатку до нього «Rozmaitości», розглядався також як кандидат на посаду директора Оссолінеуму (Knot, 1975). Василь Щурат писав: «Був час, коли Ossolineum вважало ся в нас майже за свою інституцію. Не лиш тому, що се була красава інституція. Були й важнійші причини. Першою був наш колишній національний характер чи радше невизначність того характеру в області культурного життя, яка позваляла нам на початку минулого століття не лиш користуватись польською літературою і мовою та польськими культурними інституціями, але й причинюватись у великій мірі до зросту їх, а інколи й історично-державні інтереси Поляків уважати за власні» (Щурат, 1919, с. 56–57).

до Осипа Бодяньського від 24 жовтня (5 листопада) 1844 р.: «Нѣ геній не пробудивъ здрѣмалу народність, нѣ жадне важне проишествіе не потрясло народомъ – хиба громъ, котрый у суѣдствѣ загремѣвъ або прикладъ другихъ словенськихъ народывъ прочувавъ і насъ» (Савченко, 1930, с. 131)²⁶. У 1848 р. керівники Головної руської ради покликалися на Листопадове повстання як на початок нового етапу колонізації Галичини, інструментом якої стали «сполонізовані русини» (ЛННБ-1)²⁷. Громадсько-активна частина тогочасної галицько-руської молоді сприйняла повстання як нагоду виявити себе, долучитися до утвердження прогресивних ідей²⁸. Національна ідеологія (у формі польського патріотизму) імпонувала молоді, навіть ставала своєрідним ерзацом віри (Janowski, 2008, s. 208). Молоді люди завзято шукали світських авторитетів, і повстання було для цього доброю нагодою. Узагальнених відомостей про кількість галицьких українців, які взяли участь у повстанні 1830–1831 рр., немає (Świątek, 2014, s. 155–158). Цілком зрозуміло, що це не був масовий рух, але ті випадки, про які залишилися свідчення, промовисто доводять силу впливу ідей польського руху на українську молодь. У повстанці пішли навіть сини і близькі родичі (з молодшого покоління) представників верхівки Греко-Католицької Церкви, яка від початку XIX ст. займала виразну проавстрійську й антипольську позицію. Пізніше в історичній пам'яті галичан-русинів ці кроки були потрактовані як вияви нерозважного молодечого ентузіазму. Юстин Желеховський – греко-католицький священник, учитель гімназії в Перемишлі, русофіл – писав про два такі випадки: про близького родича єпископа Івана (Снігурського), студента філософських студій, і про сина крилошанина Івана Селецького, гімназиста, які «вступили в ряди

²⁶ Листопадове повстання, особливо його поразка, дало поштовх для небаченого раніше розвитку польської публіцистики, політичної полеміки, спогадової та художньої літератури. За короткий час з'явилася так звана легенда Листопадового повстання, яка своєю емоційною силою захопила й русько-українську молодь. У тогочасній українській культурі таких сильних образів, які можна було знайти, скажімо, в Адама Міцкевича, Зигмунта Красінського чи Юліуша Словацького, ще не було. Неперевершеною за образністю була творчість А. Міцкевича, який свій поетичний протест щодо наявних політичних порядків спрямовував до Бога, у новаторський спосіб трактуючи мотив прометейської боротьби людини з Богом. У поета безсила людина, захоплена натхненням, відчувається здатною до подолання Бога і керування світом. Поразка поляків у повстанні була потрактована як своєрідна мовчанка Бога, який виявився байдужим до таких потреб людини, як радість, щастя чи свобода. Творчість Міцкевича посилювала в молодих людей почуття гідності й сили, давала змогу уявити себе, образно кажучи, музикантом, для якого інструментом є Всесвіт (див.: Domański, 2000, s. 338–349).

²⁷ Твердження про Листопадове повстання як початок інтенсивної колонізації цілком відповідало дійсності. У післяповстанських рефлексіях завершилося формування міфу давньої Речі Посполитої як польської національної держави, тоді як Литва і Русь були трактовані як її регіональні складові (див.: Żaliński, 1976; Wapiński, 1994).

²⁸ Наприклад, в «Акті приєднання до національного повстання мешканців Поділля й України» («Akt przystąpienia do powstania narodowego obywateli Podola i Ukrainy»), виданому 1831 р., наголошувалося, що «для забезпечення свободи й просвічення європейських народів необхідне політичне існування Польщі» («dla zabezpieczenia wolności i oświecenia europejskich ludów, potrzebnym jest byt polityczny Polski») (ЛННБ-4).

мятежного войска польского» і загинули десь на Правобережжі²⁹. Брат самого Юстина Желеховського – Михайло – також «набралъ охоты ийти за ихъ примѣромъ въ Польшу», але сльози матері, у яких поєдналася природна любов до сина з розумінням належності до «народности своей русской», а також слабка фізична підготовка і брак відваги змусили брата відмовитися від задуму «пошегольствовати польскимъ патріотизмомъ» (ЛННБ-2, арк. 15 зв.).

Листопадове повстання спричинило серед українського населення Галичини, образно кажучи, «революцію понять», прискорило формування виразних суспільно-політичних напрямів. «Погляди та аспірації гал[ицької] рус[ької] суспільности, які до тепер лежали ще в ембріональнім стані та заскакували несміло то в польський, то московський, то знов в австрійський бік, – писав історик М. Тершаковець, – стали нагло кристалізувати ся та маніфестувати ся з незвісною досі силою» (Тершаковець, 1907а, с. VIII). Поштовх цьому процесу надали діячі польського підпільного руху, які намагалися охопити своєю діяльністю все населення Галичини. Вони були переконані, що успіх їхньої роботи великою мірою залежатиме від участі в ній української частини галицького суспільства. Це завдання набувало особливо важливого значення у світлі того, що українське населення в Російській імперії (на Правобережній Україні) виявило майже повну байдужість до польського повстання³⁰. Найкращою світоглядною платформою для співучасті галицьких русинів у проєктах відбудови Речі Посполитої польські революціонери вважали формулу *gente Rutheni, natione Poloni*³¹. У підсумку українське населення Галичини роз-

²⁹ «Патріотизмъ польській тогданшної молодежи польской, а даже и русскои, заманенои идеей свободной Польщи, не ограничался только на словахъ и пѣсняхъ, но и показывался и въ дѣлѣ, ибо студенты философіи и высшихъ классовъ гимназіи спѣшили громадно за границу съ помощію, покорити Москаля и вступали въ ряды мятежного войска польского. Изъ Русиновъ дали увестись, спасати Польшу, между другими и сродникъ Еппа Снѣгурского, студентъ философіи, Иванъ Снѣгурскій, якоже и единственный сынъ Крилошанина О. Іоанна Селецкого, отличный ученикъ VI класса гимназіи, которые оба и больше не возвратились – погибли вѣроятно въ сраженіяхъ съ російскимъ войскомъ», – писав Ю. Желеховський (ЛННБ-3, арк. 15 зв.).

³⁰ Деяку активність на польському боці виявили хіба що мешканці Волині, де вплив поляків на місцеве населення був незрівняно більшим, ніж у Київській чи Подільській губерніях. Там до повстанських загонів приєдналися переважно полонізовані управителі маєтків і так звані двірські козаки, а також селяни, які в той час не керувалися національними мотивами. У будь-якому разі все залежало від авторитету місцевого шляхтича. Про етносоціальний склад повстанських загонів на Правобережній Україні (див.: Wroński, 1993, s. 75–82).

³¹ Приміром, автори однієї з відозв 1830 р. (була написана українською мовою, але латинськими буквами), сподіваючись на підтримку українських селян, зверталися до них: «ви всі Поляки, хоч по руськи говорите». Відозву знайшов у матеріалах родини Дзедушицьких і опублікував Василь Щурат (Щурат, 1919, с. 70–72). У цьому ж контексті польський історик Генрик Верещицький (Henryk Wereszycki) писав, що молоді польські підпільники зі Східної Галичини в 1830-х роках не бачили українського національного питання. Національно-політичним ідеалом вони вважали відновлення Польської держави в кордонах Речі Посполитої. Тому називали себе «русинами польської нації», розуміли

ділилося у своїх симпатіях та антипатіях. Одна його частина справді захопилася польськими ідеями, які в підсумку приводили до поширення двоступеневої українсько-польської ідентичності, але з'явилися й такі особи, котрі утвердилися в бажанні розвивати український національний напрям; інші почали звертати погляди поза межі Австрії – на Росію³², ще інші, особливо особи старшого покоління, котрі боялися будь-яких «політичних розумувань», стали на шлях безумовної підтримки австрійського уряду, у якому вбачали єдиний спосіб захистити себе від польських планів щодо відновлення Речі Посполитої.

Оповитий ореолом самовідданої боротьби за суспільний прогрес, польський національний рух, що розвивався в конспірації, захоплював передусім українську молодь. Виявлена під час повстання 1830–1831 рр. жертовність поляків стала зразком для наслідування, зокрема вихованцями Львівської генеральної греко-католицької духовної семінарії. «Руська з роду, а польська з пересвідчень молодіж» семінарії жила в 1830–1840-х роках «польським духом» (Студинський, 1916, с. ХCV)³³. Місцем у семінарії, де зберігалася заборонена польська революційна

свою «руськість» в етнографічно-регіональному, а не національно-політичному значенні (Wereszycki, 1986, s. 52–53).

³² Про дилеми, які створило польське повстання 1830–1831 рр. перед галицькими русинами, зокрема про зв'язок між полонофільською та русофільською (проросійською) течіями в українському русі, пише німецька історикиня Анна Вероніка Вендланд (Anna Veronika Wendland): «...основним поштовхом до цього [русофільського – М. М.] руху стала подія, котру багато русофілів у першому поколінні вважали ключовою для свого становлення: йдеться про польське повстання 1830–1831 років у Російській імперії, яке викликало серед української студентської молоді Галичини бурхливі дискусії. Чи привітати повстання, метою якого було відновлення Польщі, і цим заявити про себе як про *gente Ruthenus, natione Polonus*, чи сприймати польську національну ідею як таку, що залишала українцям тільки перспективу існування на позиції «поляків» другого сорту? Для багатьох молодих українців болючим був брак інформації про власну історію, особливо тоді, коли їхні патріотично налаштовані польські товариші зі студій втягали їх у дискусії. Українці вперше почали проявляти зацікавлення своєю культурою – заглядаючи при цьому через східний кордон Галичини» (Wendland, 2002, s. 37).

³³ Про виникнення і діяльність у Львівській греко-католицькій духовній семінарії осередків польських революційних товариств див.: Steblij, 1984, s. 106–111. Клементій Мохнацький (1811 – після 1883) – син греко-католицького священника на Сяночині, у 1830-х роках діяч польського підпільного руху в Галичині, згодом учитель, який виразно ідентифікував себе з польською культурою, – писав у спогадах про настрої, які панували у Львівській греко-католицькій семінарії: «Рух у так званій руській семінарії був величезний. Порядніші й здібніші семінаристи виступали за Польщу, і вони чисельно переважали; керовані ж Маркіяном Шашкевичем їхні супротивники були затятими московськими симпатиками. Були й такі, котрі до жодного угруповання не належали» [«Ruch w seminarium tzw. ruskim był wielki. Znaczniejszego usposobienia i zdolniejsi byli za Polską i byli w przeważającej liczbie; byli i przeciwnicy, na których czele stał Marceł Szaszkievicz, którzy byli zaciętymi stronnikami moskiewskimi. Byli tacy, którzy do żadnego stronnictwa nie należeli» (Mochnacki, 1950, s. 11)]. Попри очевидну суб'єктивність, спогади К. Мохнацького дають підстави припускати, що будь-які непольські вияви активності галицьких українців (тут йдеться про М. Шашкевича та його прихильників) на хвилі

література, був сховок під підлогою в кімнаті № 43, яку через постійний холод семінаристи називали «Камчаткою». Молоді богослови підтримували також стосунки з Каспером Ценглевичем, який мешкав тоді в бернардинському монастирі, займався польською революційною агітацією і позиціонував себе як «русин польської нації», хоча насправді походив із польської шляхетської родини й був римокатоликом (Возняк, 1924, с. 83–84; Мозер, 2011, с. 575–583). Семінаристи навіть в одязі демонстрували солідарність з польськими повстанцями (Микола Устиянович, наприклад, носив шапку з червоною відзнакою: Капій, 1912–1914, арк. 34). Після придушення російським урядом Листопадового повстання 1830 р. в Галичині з'явилося чимало польських емігрантів, які рятувалися від переслідувань з боку російської влади³⁴. Участь у польському національно-визвольному русі була для української молоді символом прогресивного мислення, способом дорівнятися до новітнього європейського культурно-інтелектуального простору. Характеризуючи ситуацію у Львові на початку 1830-х років, Я. Головацький писав: «Въ то время весь Львовъ кипѣлъ емигрантами и бѣглецами изъ повстанья. Возвратившіися изъ-за Вислы студенты, принятыи на курсы, ходили въ университетъ въ уланскихъ каскахъ и ученики носили фуражки, кто съ бѣлымъ, кто съ червонымъ околышемъ (и нашъ Ник. Устіановичъ ходилъ въ такой фуражцѣ). У Бѣлѣвского и адвоката Высоцкого собирались по вечерамъ молодые люди (поляки); Сѣминскій, Винцентій Поль читали свои патріотическіи стихи. Тамъ велись рѣчи, пускались въ ходъ анекдоты и шутки на нѣмецкое правительство, говорилось о необходимости прогнати Нѣмцевъ и завести народное правленіе – республику или королевство» (Головацький, 1885, с. 14).

Участь у польському конспіративному русі могла полегшити випускнику Греко-католицької духовної семінарії отримати «добру» (прибуткову) парафію. Ця залежність реалізувалася через інститут коляторів. Багато з них були членами або прихильниками польських таємних організацій та отримували докладну інформацію про кандидатів. Посередником між семінарією і польськими революціонерами був, наприклад, священник Микола Гординський, префект семінарії у 1831–1837 рр. Він народився 21 червня 1802 р. в селі Гординя Самбірського циркулу в сім'ї дрібного господаря-шляхтича. Навчався в гімназіях у Тарнуві й

враження від поразки Листопадового повстання сприймалися «русинами польської нації» як промосковські симпатії.

³⁴ Учасники польського повстання 1830–1831 рр., які знайшли притулок у Галичині, спочатку рятувалися від репресій з боку царизму, але згодом опинилися перед загрозою переслідувань з боку австрійської влади. Щоб не виказати себе, вони були змушені якнайшвидше легалізувати своє перебування в монархії Габсбургів. Підставою для цього була церковна метрика. Греко-католицькі священники фальшували на користь польських повстанців-емігрантів метричні записи й таким способом звільняли їх від переслідувань. Очевидно, справа набрала масовості, бо 4 липня 1834 р. президія Галицького губернаторства зверталася до Греко-католицького митрополичого ординаріату з настійним проханням вжити відповідні заходи для протидії фальшуванням, в іншому разі погрозувала кримінальним розслідуванням проти запідозрених священників. 15 липня 1834 р. митрополіча консисторія розіслала це звернення разом зі своїми вказівками по церковних деканатах (Кревецький, 1907).

Бохні, згодом на філософському факультеті Львівського університету й у Львівській генеральній греко-католицькій духовній семінарії, яку закінчив у 1830 р. Від 1833 р., уже як префект семінарії, приєднався до польського підпілля. Негласно дозволяв вихованцям семінарії (шляхтичам) на певний час залишати приміщення семінарії для участі в таємних зібраннях польських революціонерів, що відбувалися в лісі на Погулянці. У 1836–1837 рр. належав до польських нелегальних революційних товариств «Співдружність польського народу» («Stowarzyszenie Ludu Polskiego») і «Молода Сарматія» («Młoda Sarmacja»), де розвинув активну діяльність. Через підозри у зв'язках з польськими революціонерами був усунутий з посади префекта. У 1841 р. заарештований і засуджений (1843) до смертної кари, яку замінено на 12 років в'язниці в Шпільбергу (Моравія)³⁵. Консисторія позбавила М. Гординського духовного сану. У в'язниці той мало не став калікою (мусив носити кайдани). Врятувала М. Гординського революція. У 1848 р. він за амністією вийшов на волю, але участі в громадсько-політичному житті краю не брав. Деякий час перебував у рідному селі, згодом (і аж до смерті) знайшов притулок у маєтку князя Чарторийського в Синяві над Сяном, де займався впорядкуванням бібліотеки (Студинський, 1916, с. CLXXXII–CLXXXVIII; Щурат, 1919, с. 117–119; Шах, 1961, с. 71–72; Ślusarek, 1994, s. 82, 171). У певному сенсі це типова біографія тогочасного «русина польської нації».

Але як причетність до польського революційного руху впливала на ідентичність української молоді? Життєві долі українських учасників польського руху показують, що в цих осіб скристалізоване почуття української ідентичності таки не сформувалося. Прикладом цього є біографія священника Теодора Кульчицького. Він народився 26 лютого 1806 р. у селі Кульчиці Самбірського округу в сім'ї дрібного землевласника. Брав участь у Листопадовому повстанні. Як вихованець Львівської генеральної греко-католицької духовної семінарії в 1834 р. разом із кількома семінаристами руського походження вступив до польського підпільного революційного гуртка, на чолі якого стояв семінарист Іван Сілецький. Діяльної участі в роботі гуртка не брав. Одружився в Кульчицях на доньці місцевого пароха о. Івана Новаковського, у 1835 р. висвятився і став адміністратором парафії в Дорожові. У 1838 р. був притягнутий до слідства в справі товариства, викритому завдяки добровільному зізнанню одного з його колишніх членів – священника Дезидерія Гречанського (Студинський, 1916, с. CLVI–CLXXXI). Відтак був засуджений до одного року в'язниці (покарання відбував у Шпільбергу). Консисторія позбавила Т. Кульчицького духовного сану (1840). Після повернення з в'язниці тривалий час утримував сім'ю з доходів від невеличкого (вісім моргів) земельного господарства в Кульчицях. Щойно після проголошення в 1861 р. конституції отримав дозвіл бути парохом. У 1862 р. отримав бідну парафію Терло в Старосільському деканаті поблизу Хирова, де

³⁵ У замку і фортеці Шпільберг (тепер у межах м. Брно в Чехії) австрійська влада утримувала політичних в'язнів. З-поміж них у 1839–1848 рр. було майже двісті осіб – учасників польських конспірацій у Галичині, засуджених до ув'язнення за «державну зраду та порушення громадського спокою». Уявлення про участь українців у польському русі 1830-х років можна скласти на основі віросповідання цих в'язнів: із 191 особи 30 (16 %) були греко-католиками (детальніше див.: Radimsky, 1951).

прослужив душпастирем аж до смерті 4 (16) серпня 1888 р. Під час перших виборів до Галицького сейму голосував за Юліана Лаврівського. Надалі під час виборчих кампаній дбав про те, щоб його парафіяни-виборці голосували за українських кандидатів. Утім, як писала газета «Діло» в посмертній згадці про Т. Кульчицького, він до кінця життя залишався за своїми поглядами «радше Полякомъ нѣжь Русиномъ» (Посмертні оповѣстки, 1888; Зубрицький, 2013, с. 527–528).

Невідомий автор спогадів про отця Т. Кульчицького, що були опубліковані відразу після смерті останнього, змалював мотиви пропольських симпатій серед української молоді Галичини в 1830–1840-х роках. У такий спосіб він прагнув виправдати їх перед українським суспільством, захистити від звинувачень у відступництві та зраді національних інтересів. Головною причиною участі української молоді в польському революційному русі була названа відсутність у той час розвинутої української національної свідомості, бо «свѣдомѣсть окремишности Русинѣвъ ѡдъ Полякѣвъ опиралася лише на окремишности обряду церковного». Автор спогадів наголошував на демократичності польського руху, хоча й не виключав виразно інструментального трактування українців з боку поляків: «...розумѣю, що Полякы тогды хотѣли “ити въ народъ”, щобы его собѣ зъѣднати для своихъ цѣлей. Для того рухъ той мавъ признаку демократичну. Въ тайнѣмъ товариствѣ, до котрого належала и руска молодѣжь, говорено про знесене панщины, за просвѣту темного народу, о закладаню школъ, о здвигненю хлопа до гѣдности чоловѣчои; однимъ зъ першихъ обовязкѣвъ стоваришенихъ було, закладати школы, скоро лишь котрый зъ нихъ буде мавъ до того змогу. Бувъ се рухъ соціально-демократичный, вольнодумный, протестуючий противъ деспотизму; може бувъ нимъ лишь про око, для иншихъ цѣлей, – але все-жь таки такимъ ѡнь бувъ. Чи-жь дивота, що зъѣднувавъ собѣ прихильникѣвъ и мѣжь рускою молодѣжею, завсѣгды прихильною до темного утисненого брата? Пѣсля всего треба-бъ здогадуватися, що зъ помѣжь молодѣжи руской горнувся хиба самъ цвѣтъ до того руху, самі найспособнѣйші, найбыстрѣйші, найблагороднѣйші. Мѣрна голова не способна до вольнодумства!» (Послѣдні рускі борці, 1888).

Участь українців у польському революційному русі актуалізувала формування концепцій політичного майбутнього України, зокрема сприяла поширенню ідеї, яка передбачала розвиток русинів (українців) у межах польського політичного та культурного простору. Учасник польсько-українського конспіративного гуртка «Товариство вчених» (або «Сенат») у Перемишлі Микола Кмицикевич повідомляв свого приятеля й організатора гуртка Казимира Туровського у листі від 10 грудня 1832 р. про «якийсь великий дух свободи», який опанував його під впливом боротьби поляків за відновлення державності й нашттовхнув на думку про «визволення українців»: «Опанував мене якийсь великий дух свободи – привід до цього дивний: наперед Суліковський [професор лицію в Перемишлі й діяч польського конспіративного руху – М. М.] зо своїм ультралібералізмом, а потому сон, що після нього я відкрив у собі велику зміну; – снилося мені, що я визволив Українців і дав їм незалежність, – через те попав я в таку манію, що я про ніщо инше не думаю; – в приступі захоплення я написав до [Антіна] Лужецького [член «Товариства вчених», майбутній український поет – М. М.], але він запримітив мені, щоб я думав про літературу, щоб Мінерва не прибрала подоби богині війни.

На мою думку булоб найкраще, колиб повстала Польща. Я маю великі пляни: Поляки хай думають собі про себе, а я думаю про своїх, – цього ніхто не може за зле мені взяти» (Тершаковець, 1907b, с. 22–23; Возняк, 1925, с. 110–111). Думки М. Кмицикевича, як видно з цього листа, були доволі нечіткими. Але найважливішим у них є те, що автор намагався узгодити відновлення польської державності та здобуття гарантій для розвитку власного народу. Мрії М. Кмицикевича про незалежну Польщу й федеративну з нею Україну виявилися життєздатною основою для створення політичної концепції *gente Rutheni, natione Poloni* в її оновленій добою Романтизму версії. У цій версії дуже виразно підкреслювалося руське походження (*gente Ruthenus*), тоді як національно-політична ідентичність (*natione Polonus*) визначалася через тотожність із польським ліберально-демократичним інтелектуальним і політичним простором.

Результати післяповстанської революційної пропаганди й конспіративної діяльності можна вважати показовим прикладом перетворень, яких зазнавали польські впливи на українське суспільство. Поляки хотіли підпорядкувати український рух революційним польським цілям із перспективою відновлення Речі Посполитої, а насправді досягли протилежної мети – зміцнили почуття етнокультурної самобутності українців. Повстання 1830–1831 рр. дало поштовх для формування інтелігенції³⁶, а відтак пришвидшило процес кристалізації української національної ідеї в Галичині. Участь українців, передусім вихованців Львівської генеральної греко-католицької духовної семінарії, у польських конспіративних товариствах «Союз друзів народу» (1833–1835), «Співдружність польського народу» (1835–1837), «Союз синів вітчизни» (1837–1839) та інших дещо розвіяла їхні ілюзії про можливість рівноправного польсько-українського федеративного союзу (Студинський, 1916; Студинський, 1907–1908; Kieniewicz, 1950; Kozik, 1973, s. 51–66). Утім, актуалізувавши в українців почуття етнокультурної самобутності, участь у польському конспіративному русі не дала їм чіткого розуміння програми розвитку власного національного руху, залишивши багатьох у колі стереотипу *gente Rutheni, natione Poloni*. З певністю можна стверджувати, що від 1830-х років двоступенева українсько-польська ідентичність була пов'язана з ідеєю усвідомлення українцями себе як самобутнього народу, але розуміла цей народ як органічну частину польської державної нації, ставлячи його політичне майбутнє в залежність від відновлення Речі Посполитої. З одного боку, «русини польської нації» сприяли кристалізації українофільських настроїв (відмежовували українців від росіян), а з іншого – обмежували перспективи їхнього розвитку культурно-фольклорною сферою.

У 1840-х роках ідеї *gente Rutheni, natione Poloni* отримали певний вираз і в діяльності українців – співчасників політичних планів польських монархічних кіл. Із

³⁶ Польський історик Мацей Яновський (Maciej Janowski), пишучи про вирішальний вплив Листопадового повстання на формування інтелігенції, водночас звертає увагу на перетворювальну силу самої інтелігенції: «Ця переміна національного ідеалу – його героїзація, поєднана з розміщенням над усіма іншими ідеалами, – двояко зачіпала інтелігенцію. По-перше, інтелігенція як міська освічена верства легко і швидко приймала цей ідеал; а по-друге, вона була передусім покликана до його перетворення, збагачення і популяризації» (Janowski, 2008, s. 227–228).

огляду на це, значний інтерес становить питання української політики очолюваного князем Адамом Чарторийським аристократичного крила польської еміграції, зокрема щодо участі в її реалізації самих українців у контексті планів «Готелю Лямбер» щодо Російської імперії. Суть української політики монархічного крила польської еміграції зводилася до можливої участі українського елемента у вирішенні польського питання – відновленні незалежності Польщі й разом вирішенні близькосхідної проблеми. Політики з «Готелю Лямбер» бачили в українцях природних союзників Польщі в її змаганнях за відродження власної державності. У разі успіху повстання на всій території колишньої Речі Посполитої, зокрема на Правобережній Україні й у Галичині, мала відродитися польська державність у вигляді конституційної монархії, на Лівобережній Україні – пов'язане з Польщею козацтво, а на Півдні Росії – створено васально залежні від Польщі держави: Чорноморська (на Кубані) і Донська. Прихильниками А. Чарторийського в Галичині були князі Леон Сапега та Єжи Генрик Любомирський (Handelsman, 1937; Стеблій, 1997, с. 262–263).

До реалізації широких планів угруповання А. Чарторийського були причетні й емісари-українці: один родом із Галичини, другий – з Волині. Галичанином був син греко-католицького священника із с. Білої Чортківського округу Михайло Свідзинський (1824–1857). Уже під час навчання в Станиславівській гімназії він зблизився з діячами польського революційного руху. Із представниками польської еміграції М. Свідзинський познайомився після того, як у 1842 р. був виключений з Львівської греко-католицької духовної семінарії (очевидно, як доводить Феодосій Стеблій, через підозри в контактах із польським політично активним середовищем) і був змушений емігрувати. У 1845 р. він опинився в Константинополі, де зголосився до агентів А. Чарторийського. У розмові з ними заявляв, що почувається козаком, не має симпатій до минулого Польщі, але ще більше ненавидить сучасну Росію, тому готовий працювати для козащини та майбутньої толерантної й добродійної Польщі. Однак спроба антиросійської пропаганди серед офіцерів донського козацтва виявилася невдалою. М. Свідзинський за допомогою тих-таки козаків потрапив до рук російських каральних органів і помер на каторзі (Стеблій, 1997, с. 265–269).

Другим українцем – агентом князя А. Чарторийського – був Іпполит (о. Володимир) Терлецький (1808–1888). Він походив із давнього українського шляхетського роду з Галичини (досить згадати одного з ініціаторів Берестейської церковної унії 1596 р. – луцького єпископа Кирила Терлецького). Батьки І. Терлецького належали до тієї частини роду, яка полонізувалася й осіла в південній Волині. Етнополітична свідомість родини Терлецьких визначалася формулою *gente Rutheni, natione Poloni*. Іпполит Терлецький був охрещений у римо-католицькому обряді, змалку виховувався в польському патріотичному дусі. Українське питання у зв'язку з польським відкрив для себе, очевидно, під час навчання в Кременецькому лицейі та Вільнюському університеті. Після поразки польського повстання 1830–1831 рр., у якому брав участь, поселився в Кракові. У Ягеллонському університеті здобув науковий ступінь доктора медицини і згодом служив домашнім лікарем при шляхетських дворах у Галичині, зокрема в князя Леона Сапеги – родича Адама Чарторийського. Тут включився в роботу польського підпілля. Однак у результаті збігу життєвих (смерть дружини) і політичних (посилення репресій проти польського підпілля) обставин у 1836 р. опинився у Франції, де вирішив розпочати духовну

кар'єру. Теологічну освіту здобув у Римі, прийняв духовний сан, здобув науковий ступінь доктора богослов'я і присвятив своє подальше життя справі об'єднання східних християн із Католицькою церквою. За підтримки А. Чарторійського й з дозволу Папи Пія IX став греко-католиком. Виношував ідею створення руського католицького патріархату, вважав уніатів покликаними здійснювати місіонерську роботу серед православних (Лисяк-Рудницький, 1994а; Стеблій, 1997, с. 269–275; Серета, 2000).

Українське селянство у фокусі уваги польських революціонерів. Польські революціонери прагнули втягнути до руху й українське селянство. Активно діяли в цьому напрямі українець Петро Коткевич (1803–1838), що народився в Борщові Чортківського округу в селянській сім'ї, і поляк Ігнацій Кульчинський (1798–1839), що народився на Волині в сім'ї невеликого землевласника. Обидва брали участь у польському Листопадовому повстанні 1830 р. До революційної пропаганди серед селянства вони залучили Каспера Ценглевича, який походив зі збіднілої шляхетської родини, та Юліана Горошкевича, сина управителя шляхетського маєтку. Обидва в 1848 р. стали членами Руського собору і називали себе «русинами польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*). Інтерес польських революціонерів до селянства був наслідком дилеми, яка намітилася в польському русі Галичини відразу після повстання, але виразно виявилася в наступне десятиліття: аграрна, селянська революція одночасно проти австрійського уряду й шляхетських маєтків або національне повстання за незалежність зі збереженням провідної ролі землевласників і фільваркового господарства. Особливо гострою ця дилема була в Східній Галичині, де соціальний та етнічний поділи накладалися. З боку польських революціонерів фактично йшлося про прищеплення українському селянству польської національно-політичної свідомості, тобто про націоналізацію селянства на засадах *gente Rutheni, natione Poloni*. За словами історика Мар'яна Тировича (Marian Tyrowicz), П. Коткевич у справі залучення українського селянства до майбутнього революційного зриву пішов на повну співпрацю з польським рухом. Революційна пропаганда серед українського селянства виявилася невдалою передусім через опір самого селянства, серед якого переважали австрофільські настрої. Переслідування з боку австрійської влади привели П. Коткевича й І. Кульчинського до самогубства (Tyrowicz, 1970; Steblij, 1984, s. 111–117).

Налагодження відносин з українським селянством виявилось для полонофілів найскладнішою (у підсумку – неподоланою) проблемою. З одного боку, середовище «русинів польської нації» підживлювали в австрійський період сентиментальні почуття, нав'язані світлими спогадами про життя польської шляхти в оточенні українського селянства. Ці почуття набували особливої сили як спогад про дитинство. Оpubліковані Вацлавом з Олеська (Залеським) у 1833 р. латинськими літерами українські пісні, за його власним признанням, нагадували йому про дитинство, проведене на селі, збуджували милу серцю ностальгію «за тим родинним маєтком, за тими липами, під якими хлопцем так вільно бавилося» (Zaleski, 1833, s. IV). З іншого боку, ліберально-демократичні гасла польських революціонерів створювали певний взірєць для порівняння. Уже згадуваний о. Дезидерій Гречанський, який у 1834 р. належав до створеного Іваном Сілецьким у Львівській генеральній греко-католицькій духовній семінарії таємного товариства з метою відродження Польщі в

республікансько-федеративній формі в кордонах перед поділами, після закінчення семінарії вирішив добровільно викрити товариство. Поштовхом до цього стало те, що дідич у селі часто говорив про свободу й рівність, а сам, на думку о. Д. Гречанського, безжально гнобив підданих (Студинський, 1907, с. 88–99; Студинський, 1916, с. CLVI–CLXXXI; Kozik, 1973, s. 59–60). У відносинах із селянським середовищем польські революціонери (особливо руського походження), попри заклики до повалення монархічної влади та усунення соціальної нерівності, мимоволі були змушені порушувати й питання етнокультурної ідентичності. Збережені історичні джерела не дають відповіді, як самі селяни сприймали революційну пропаганду. Але тексти, з якими революціонери зверталися до селян, добре відображають світогляд самих революціонерів, зокрема їхні уявлення про статус русько-українського населення у майбутній Речі Посполитій.

Аналіз революційних відозв до українського селянства, авторами яких були К. Ценглевич і Ю. Горошкевич, свідчить про значну розвинутість у Галичині в 1830-х роках двоступеневого українсько-польського дискурсу. «Chto rusyn z rodu, chto na Rusy sia wychowaw, toj czy win obriedku greckoho, czy łatyńskoho, wse rusyn i wse polak, bo Ruś czasteju Polszczy, je sestra, błyźniuczka czerez pietsot lit do Polski pryryśła. Tak mazur polakom je, tak i my polakamy», – писали І. Кульчинський і К. Ценглевич у відозві «Narode Ruskij» (бл. 1835 р.)³⁷. У цій та інших програмних відозвах до селянства³⁸ знайшли місце майже всі аргументи, які в період «Весни народів» були використані як ідеологічна основа для створення Руського собору. Можна припустити, що актуалізація в 1830-х роках формули *gente Rutheni, natione Poloni* була реакцією не в останню чергу на потребу залучити до руху за відновлення Речі Посполитої селянство, яке у світлі ідей Романтизму набувало суспільної ваги – фольклор і селянський побут ставали підставою національного життя. Якщо пропольське спрямування освіченої частини галицько-руської спільноти, як здавалося тогочасним революціонерам, було самоочевидним і зрозумілим, зумовленим самою логікою історії, то селянам цей вибір ще належало пояснити; йшлося, по суті, про те, щоб укласти власні аргументи, які існували на рівні почуттів і не

³⁷ Повний текст відозви див.: Dżakow et. al., 1984, s. 659–663. Відозва була знайдена і вилучена австрійською поліцією в 1837 р. у Кирила Слоневського, випускника богословського факультету Львівського університету; текст анонімний, авторство існує як припущення. Аналіз мови цього маніфесту, створеного в середовищі польських революціонерів, див.: Мозер, 2011, с. 584–590. Згідно з висновком Міхаеля Мозера, це був знаковий текст, який чи не вперше (ще до «Русалки Дністрової») поєднав суспільствознавчий, причому відносно абстрактний, зміст з українською народною мовою галицького зразка. Польські революціонери першими пустили в народ численні твори, скомпановані розмовною українською мовою. Правда, у 1830-х роках вони призначалися для безіменних українських селян, у яких поляки ще не бачили ознак політичної свідомості. Про галицьку революційну публіцистику 1830–1840-х років з позиції так званої української радянської історіографії див.: Гербільський, 1964, с. 218–246.

³⁸ Найважливіші з відозв: «Łysty do pryjatelіw mygu» (Ю. Горошкевич, 1837 р.), «Instrukcyя dla nauczycieli ludu ruskiego» (К. Ценглевич, 1837–1838 pp.), «Mygu! Twoja przyszlyst» (К. Ценглевич, 1837–1838 pp.), «Adzow k bratіam» (Ю. Горошкевич, 1837 р.). (Опубл.: Dżakow et. al., 1984, s. 663–697).

потребували додаткових текстів, у зрозумілі для селян словесні формули. Перелом 1830-х років полягав саме в тому, що через завдання емансипації селянства двоступенева українсько-польська ідентичність, яка на той час уже характеризувала світогляд дрібної руської шляхти, світської інтелігенції та деякої частини греко-католицького духовенства, була виражена відносно зрозумілою мовою – у відозвах, адресованих селянству. Для польських революціонерів залучення селянства до руху за відновлення Речі Посполитої та встановлення в ній ліберального республіканського устрою було життєво необхідною умовою – тільки громадсько активне селянство могло, на їхню думку, подолати перевагу консервативно-монархічних сил, обтяжених архаїчними практиками минулого, які свого часу призвели до втрати польської державності.

У Центрально-Східній Європі емансипаційний проєкт польських революціонерів – здобути національну державу в збройній боротьбі з імперіями та одночасно досягти соціального визволення селянства – став безпрецедентним явищем. Утім, пряме зіткнення національного руху із селянською проблемою (по суті, зіткнення польських революціонерів із «своїми» селянами) виявилось зовсім не таким, яким його бачили автори численних революційних відозв. У 1846 р. польські революціонери, осередок яких був у Парижі, організували повстання у вільному місті Кракові та підавстрійській Галичині. Думали, що повстання поширяться на польські терени у складі Російської імперії і разом з революціями у Франції, Німеччині та Італії, на які очікували, започаткує радикальні соціальні й політичні зміни в усій Європі. Краківське повстання, утім, завершилося не тільки збройною поразкою (повстанці не могли чинити опір регулярній австрійській армії), а й зумовило драматичні, страхітливі події – польські селяни замість приєднатися до повстанців взялися за ціпи, вила, коси і сокири, аби допомогти урядовим військам розбити повстанські загони. Гнів селян був спрямований проти землевласників, управителів панських маєтків, дрібної шляхти і навіть ксьондзів. Упродовж кількох днів лютого і березня 1846 р. збройні загони селян пограбували і знищили близько 500 панських дворів. Убито, часто найжорстокішим способом, більше тисячі осіб. Незважаючи на те, що учасниками «галицької різанини» 1846 р. були селяни-поляки (адже заворушення охопили в основному Тарнівську, Бохенську, Ясельську, Сандецьку округи; у Східній Галичині вони мали місце лише на Сяноччині й у маєтку Горожанна на Самбірщині), у свідомості польської суспільності «рабацію» приписано українському селянству, а страх її повторення перенесено у площину українсько-польських відносин. Із цим страхом поляки й зустріли «Весну народів». Описуючи з відстані часу березневі події 1848 р. у Львові, незнаний на ім'я сучасник зазначав: «...з'явилася тривожна чутка, що руські селяни у великій кількості прямують до Львова, щоби мордувати шляхту, як у 1846 р. Наляканий натовп переміщався містом, вимагаючи зброї» («... powstała zatrważająca pogłoska, że chłopcy ruscy ciągną w wielkiej ilości na Lwów, aby mordować szlachtę jak w r. 1846. Wojażliwe tłumy przeciągały miasto żądając broni») (ZNiO, s. 5–7). Аби не втратити вже опрацьований проєкт національної спільноти (яку тепер не мислили без селянства), польські революціонери мимоволі були змушені переносити наголос

з питань внутрішнього стану польського суспільства на українсько-польські відносини, увиразнюючи в такий спосіб національні відмінності³⁹.

* * *

Так, утворення в Галичині в першій половині XIX ст. середовища осіб із двоступеневою ідентичністю – «русинів польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*) було однією з реакцій місцевої спільноти на національну модернізацію, яка на початку відбувалася під польськими гаслами. До 1830-х років вона заторкнула всі верстви галицького суспільства, а, що найважливіше, – заклала основи для формування світської інтелігенції, яка взяла на себе функцію поєднання нового (просвітницького і романтичного) розуміння нації з історичною традицією. У той час в умовах нерозвинутої русько-української національної пропозиції названа подвійна свідомість мала значний вплив на розвиток модерного націєтворення в Галичині, адже виразно вказувала на перевагу національності над походженням. Водночас, відіграючи важливу роль у сенсі націоналізації руського соціального простору, вона сама прямо залежала від рівня національної свідомості суспільства, ніби її відтінювала. Навряд чи середовище «русинів польської нації» змогло б розвинутися, якби не український рух з його священницьким проводом і запереченням польської історичної традиції. А втім, і новочасний український рух у Галичині формувався на початку в опозиції не тільки до польського руху в його «чистому вигляді», а й до двоступеневої ідентичності *gente Rutheni, natione Poloni*. Особливо важливим у плані націоналізації громадського простору Галичини стало польське повстання 1830–1831 рр., а також зумовлений його поразкою сплеск у монархії Габсбургів конспіративної активності поляків. Легенда Листопадового повстання, оповита ореолом жертвності за ідеали свободи, захопила й частину активної української молоді, яка не знаходила відгуків на свої новочасні уявлення в галицько-руському середовищі. Але націоналізація соціального простору від початку як сприяла, так і руйнувала подвійні ідентичності. А вже напевно – робила їх короткочасними. Під час «Весни народів» найбільше впливатиме на перебіг політичних подій взаємодія соціальної та національної емансипації, яка з'явилася на порядку денному в Галичині в 1846 р. По суті, як стане зрозуміло трохи згодом, вона й перекреслила перспективи «русинів польської нації».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрохович, А. (1925). Львівське «*Studium ruthenum*». *Записки Наукового товариства імени Шевченка* (Т. 136–137: Праці Фільологічної секції), 43–105.

Андрохович, А. (1929). Львівське «*Studium ruthenum*». *Записки Наукового товариства імени Шевченка* (Т. 150: Праці Філологічної та Історично-філософської секції), 1–80.

³⁹ Детальніше про події 1846 р. у Галичині та їхнє відображення в суспільній свідомості див.: Заярнюк, 2007, с. 25–75; Daszyk et. al., 2016.

Балушок, В. (2007). Українська шляхта між польським та українським етносами. *Народна творчість та етнографія*, 6, 11–25.

Васянович, О. (2008). Традиційно-побутова культура галицької дрібної шляхти XIX – початку XX ст. у творчості Андрія Чайковського. *Народна творчість та етнографія*, 5, 99–105.

Вирський, Д. (2001). *Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель*. Київ; Кременчук: Видавництво Кременчуцького державного політехнічного університету.

Возняк, М. (1924). *Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії з 26 ілюстраціями*. Львів: З друкарні Видавничої спілки «Діло».

Возняк, М. (1925). Авторство азбучної статті з 1834 р. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (Т. 136–137: Праці Фільольогічної секції), 107–118.

Гербільський, Г. Ю. (1964). *Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848 р.)*. Львів: Видавництво Львівського університету.

[Головацький, Я.] (1885). Воспоминаніе о Маркіанѣ Шашкевичѣ и Иванѣ Вагилевичѣ (Изъ записокъ Якова Ф. Головацкаго). *Литературный Сборникъ / Издаваемый Галицко-Русскою Матицею подъ редакціею Богдана А. Дѣдицкаго*, 1, 10–36.

Головацький, Я. (2000). Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. В. М. Вальо (упоряд. і прим.), *Шашкевичіана (нова серія): зб. наук. праць* (Вип. 3–4: «Руська Трійця» і Прикарпаття; «Руська Трійця» і культура слов'янського світу), 338–394.

Грицак, Я. (2006). *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ: Критика.

[Дідицький, Б.] (1906). *Своежизтьевыи записки Богдана А. Дѣдицкаго / Оттискъ изъ «Вѣстника Народного Дома», (Ч. 1: Где-що до історії саморозвиття язика і азбуки Галицкой Руси)*. Львовъ: Печатня Ставропігійського Інститута, подъ управл. М. Рефця.

Заєць, Д. (2006). Формування уявлень про «руський народ» та історію «руських» земель у середовищі світської та духовної еліти «руських» (українських) воєводств Речі Посполитої. *Сучасність: література, наука, мистецтво, суспільне життя*, 10, 131–148.

Заярнюк, А. (2007). *Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село у середині XIX століття*. Київ: Критика.

Зубрицький, М. (2013). Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820–1853 р. В Ф. Сисин (гол. редкол.), *Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали: у 3 т.* (Т. 1: Наукові праці). Львів: Літопис, 516–541.

Кабузан, Н. В. (1985). Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII – 30-х годах XX в. *Советская этнография*, 3, 72–86.

Капій, М. (1912–1914). Іван Далібор Вагилевич. Його жита та письменська діяльність. Рукопис. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів*, ф. 309 (Наукове товариство імені Шевченка, м. Львів), оп. 1. спр. 1405. арк. 1–250.

Качараба, С. (2008). Етнодемографічний розвиток Галичини за умов австрійського панування. В С. Макарчук (відп. ред.), *Галичина: етнічна історія: Тематичний збірник статей*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 116–129.

Кирчів, Р. (2002). Цикл шляхетських повістей Андрія Чайковського. В Б. З. Якимович, З. Т. Грень, О. В. Седляр (упоряд. і ред.), *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: у 3 т. 3*. Львів, 351–366.

Кревецький, І. (1907). *Фальшованне метрик для польських повстанців з 1830–31 рр. (Причинок до характеристики галицько-руського духовенства першої половини XIX ст.)*. [Окремий відбиток із «Записок НТШ»]. [Львів]. (= Кревецький, І. (1907). Фальшованне метрик для польських повстанців з 1830–1831 рр. Причинок до характеристики галицько-руського духовенства першої половини XIX ст. [Додаток: текст одного документа]. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*, 77, 107–113).

Кріль, М., Лешкович, Н. (2006). «Товариство руської шляхти в Галичині» і його діяльність. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 10, 702–733.

Кущий, І. (2006). *Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії*. Тернопіль: Джура.

Лисяк-Рудницький, І. (1994а). Іполіт Володимир Терлецький. В Ф. Сисин (відп. ред.), Я. Грицак (упоряд.), *Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе: в 2 т., 1*. Київ: Основи, 221–249.

Лисяк-Рудницький, І. (1994б). Українці в Галичині під австрійським пануванням. В Ф. Сисин (відп. ред.), Я. Грицак (упоряд.), *Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе: в 2 т., 1*. Київ: Основи, 413–450.

ЛННБ-1: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів), ф. 2 (Бібліотека «Народного дому»), спр. 554, арк. 3–6: Звернення Головної руської ради до місцевих руських рад: Мирь вамъ Братя. Зъ Ради головної руской во Львовѣ дня 17 Юлія 1848.

ЛННБ-2: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 47 (Юстин Желеховський), спр. 51: «Родоводъ семьи Желеховскихъ».

ЛННБ-3: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 47 (Юстин Желеховський), спр. 47: Спогади Ю. Желеховського про Е. Черкавського і М. Зиблікевича, арк. 1–13.

ЛННБ-4: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 103 (Архів Сапегів з Красічина), спр. 148/ІІд: Акти Комітету руських земель (Akta Komitetu Ziemi Ruskich), 1831 р., док. 8: «Akt przystąpienia do powstania narodowego obywateli Podola i Ukrainy», без місця і дати.

Мозер, М. (2011). Українська («руська») мова галицьких поляків і полонофілів у 1830–1848 рр. В *Мозер, М. Причинки до історії української мови*. 3-тє вид., перегл. і поправл. Вінниця: Нова книга, 562–601.

Монолатій, І. С. (2012). *Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізногабсбурзьких Галичини і Буковини*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

Мончаловській, О. А. (1899). *Житъе и дѣятельность Ивана Наумовича*. Львовъ: Изданіе политичного Общества «Русская Рада» во Львовѣ.

Мудрий, М. (2021). З'їзд руських учених і розпад Руського собору. *Записки Наукового товариства імени Шевченка* (Т. 274: Праці Історично-філософської секції), 366–394.

Мудрий, М. (2022). «Не все правда, що там сказано, а много правди замолчано»: ідейно-культурний клімат у Галичині в переддень «Весни народів». *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 15, 46–80. <https://doi.org/10.33402/ur.2022-15-46-80>

[Наумович, І.] (1926). [Автобіографія]. В *Собрание сочинений И. Г. Наумовича*: в 3 т. (Первое полное издание. Стараниями и трудами «Комитета по чествованию памяти Наумовича»), 1/1. Львовь, 1–31.

Нечиталюк, М. (2002). Цінний документ до біографії Андрія Чайковського. В Б. З. Якимович, З. Т. Грень, О. В. Седляр (упоряд. і ред.), *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження*: у 3 [4] т., 3. Львів, 211–236.

Огляд часописий. («Gaz[eta] Narodowa» hejże na Soplicę! з окликом Alleluja!) (1913, 27 (14) березня). *Руслан: Християнсько-суспільний дневник*, 68.

[Окуневський, Я.] Перекинчики. (Підпис: 20/III 1904. Я. О-ський). (1904, 10 (23) березня; 16 (29) березня). *Діло*.

Олесницький, Е. (1935). *Сторінки з мого життя* (Ч. 1: 1860–1890; Ч. 2: 1890–1897). Львів: Накладом Видавничої спілки «Діло», 252.

Оріховський, С. (2004). *Твори* (В. Литвинов, пер. з лат. та старопол.). Київ: Дніпро.

Павлишин, О. (2000). Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років. *Україна модерна*, 4–5, 187–245.

Плохій, С. (2015). *Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі* (М. Климчук і Т. Цимбал, пер. з англ.). Київ: Критика.

Послѣдні рускі борцѣ зь польскихъ повстанъ (1888, 18 (30) серпня). *Діло*, 182.

Посмертні оповѣстки. О. Теодоръ Кульчицкій (1888, 8 (20) серпня). *Діло*, 174.

Ревакович, Т. (1896). *Згадки з життя свого і своєї родини*. Рукопис / Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів), ф. 167 (Левицький І. О.), оп. 2, спр. 2678, арк. 9–22 (Опубл.: Мудрий, М. (2006). «Згадки з життя свого і своєї родини»: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини ХІХ століття. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, (Т. 252: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, 708–762) [текст спогадів: 745–756]).

Руда, О. (2006). Оцінка Люблінської унії 1569 р. у польській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. В Л. Зашкільняк, Є. Матерніцький (ред.), *Багатокультурне історичне середовище Львова в ХІХ і ХХ століттях / Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, 4. Львів; Жешув, 316–331.

Руска и польска народность въ Галиціи (1866, 26 березня (7 квітня); 2 (14) квітня). *Слово*.

Савченко, Ф. (1930). Листування Я. Головацького з О. Бодянським (1843–1876 рр.). В М. Грушевський (ред.), *За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття* (Кн. 5). Харків; Київ, 121–169.

Сас, П. (1993). С. Оріховський, Й. Верещинський: політико-правові концепції державного устрою. *Польсько-українські студії* (Т. 1: Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: матеріали Міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р.)). Київ: Либідь, 62–68.

Сас, П. М. (1998). *Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.)*. Київ: Либідь.

Середа, О. (2000). Aenigma ambulans: о. Володимир (Іпполит) Терлецький і «руська народна ідея» в Галичині. *Україна модерна*, 4–5, 81–104.

Сисин, Ф. (1992). Поняття нації в українській історіографії 1620–1690 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць*, 1, 49–79.

Сисин, Ф. (2006). «Отчизна» у політичній культурі України початку XVIII століття. *Україна модерна*, 10, 7–19.

Сливка, Л. (2009). *Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.)*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Стеблій, Ф. І. (упоряд., відп. ред.). (1989). *«Русалка Дністрова»: Документи і матеріали*. Київ: Наукова думка.

Стеблій, Ф. (1997). Українці – співучасники політичних планів князя Адама Чарторийського щодо Росії в 40-х рр. XIX ст. (На маргінесі праць Яна Козіка). *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 5–6, 261–276.

Студинський, К. (1907, 1908). Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831–46. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*, 80, 53–108; 82, 87–177.

[Студинський, К.] (1916). *Львівська духовна Семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829–1843)* / написав Др. Кирило Студинський. Львів: Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

Тершаковець, М. (1907а). Короткий огляд національних та політично-суспільних течій в Галицькій та Угорській Русі. В *Тершаковець, М. Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. Додаток: До історії москвофільства в Угорській Русі*. Львів: Накладом Наукового Товариства імени Шевченка, I–XVII.

Тершаковець, М. (1907б). *Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. Додаток: До історії москвофільства в Угорській Русі*. Львів: Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

Тершаковець, М. (1908). *Галицько-руське літературне відродженє*. Львів: Накладом автора.

Тишкевич, М. (1928). Уривки з спогадів. *Літературно-науковий вістник*, 95, 229–241; 96, 29–36, 250–270; 97, 52–58.

Турій, О. (2003). Греко-Католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині. *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії* (Ч. 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи), 67–85.

Франко, І. (1986). Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. В Іван Франко, *Зібрання творів: у 50 т.* (Т. 47: Історичні праці (1898–1913)). Київ: Наукова думка, 7–122.

ЦДІАУЛ: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА-УЛ), ф. 201 (Греко-католицька митрополічна консисторія, м. Львів), оп. 4, спр. 3464, арк. 1–4: Лист правління (виділу) Руської ради до митрополита Йосифа (Сембратовича), Львів, 9 (21) вересня 1880 р., підписи: І. Добрянський, заступник голови «Руської ради»; В. Площанський, секретар.

Шандра, В., Аркуша, О. (2022). *Україна в XIX столітті: доба модернізації*. Київ: Академперіодика.

Шах, С. (1961). *О[тець] Маркіян Шашкевич та галицьке відродження. Ювілейне видання у 150-ліття народин поета*. Париж; Мюнхен: Український християнський рух.

Шпорлюк, Р. (1991). Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть. *Україна. Наука і культура*, 25, 159–167.

Щурат, В. (1919). *На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Гал[ицької] України*. Львів: Накладом книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Яковенко, Н. (1994). Gente Ruthenus natione Polonus – зміст і еволюція поняття у баченні В'ячеслава Липинського. В Я. Пеленський (ред.), *В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна*. Київ; Філадельфія, 97–102.

Яковенко, Н. (2008). *Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*. 2-ге вид., перепл. і випр. Київ: Критика.

Alleluja! (1913, 23 marca). *Gazeta Narodowa*.

Althoen, D. (2003). Natione Polonus and the Naród Szlachecki. Two Myths on National Identity and Noble Solidarity. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 52, 475–508.

Arkusza, O., Mudryj, M. (2012). XIX-wieczna arystokracja polska w Galicji Wschodniej wobec ruskich (ukraińskich) aspiracji narodowych. *Krakowskie Pismo Kresowe* (Vol. 4: Galicja jako pogranicze kultur), 145–171.

Barycz, H. (1963). Kazimierz Józef Turowski i jego «Biblioteka Polska». In H. Barycz, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. I*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 240–317.

Budzyński, Z. (1993). *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku: stan, rozmieszczenie, struktura wyznaniowa i etniczna* (T. 1, 2: Dokumentacja statystyczna i kartograficzna). Przemyśl; Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Budzyński, Z. (1997). Dystans i ruchliwość międzygrupowa w środowisku wielokulturowym. Specyficzne formy i dynamika na przykładzie pogranicza polsko-ruskiego w epoce nowożytnej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Seria Społeczno-Pedagogiczna i Historyczna. Historia*, 6/23, 29–44.

Charytański, J. (1966). Życie narodowe w galicyjskiej szkole pierwszej połowy XIX w. *Studia Theologica Varsaviensia*, 4/2, 101–137.

Chlebowczyk, J. (1974). Językowo-narodowościowe aspekty reform absolutyzmu oświeconego. *Studia Historyczne*, 17/1 (64), 3–30.

Chynczewska-Hennel, T. (1998). Gente Ruthenus – Natione Polonus. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* (Z. 6–7: Spotkania polsko-ukraińskie), 35–44.

Chynczewska-Hennel, T., Jakowenko, N. (2000). Społeczeństwo – religia – kultura. In T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko (red.), *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*. Lublin, 111–151.

Daszyk, K. K., Kargol, T., Szubert, T. (red.). (2016). *Rok 1846 w Krakowie i Galicji: odniesienia, interpretacje, pamięć*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica».

Djakow, W. A., Kieniewicz, S., Śliwowska, W., Steblij, F. S. (red.). (1984). *Společество polskie i próby wznowienia walki zbrojnej w 1833 roku / Польське общество и попытка возобновления вооруженной борьбы в 1833 году*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, VIII+807 s., [16] s. tabl. (Polskie ruchy społeczno-polityczne i życie literackie 1832–1855. Studia i materiały / Польське общественное движение и литературная жизнь 30–50 годов XIX века. Исследования и материалы).

Domański, T. E. (2000). *Epoka Powstania Listopadowego*. Lublin: Norbertium.

Handelsman, M. (1937). *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Krymską*. Warszawa.

[Horoszkiewicz, J.] (1871). *Gente Ruthenus, natione Polonus. Podstawa do zgody w narodzie*. Lwów: Nakładem Andrzejewicza.

Janowski, M. (2008). *Narodziny inteligencji 1750–1831*. Warszawa: Neriton.

Jewuła, Ł. (2013). *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica».

Kieniewicz, S. (1950). *Konspiracje galicyjskie (1831–1845)*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Knot, A. (1975). Michalewicz Mikołaj (1792–1846). *Polski Słownik Biograficzny*, 20/3(86). Wrocław etc., 571–572.

Koehler, K. (2004). *Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu renesansowego*. Kraków: ARCANA.

Kozik, J. (1973). *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Kwiecińska, M. (2009). Drobna szlachta w Galicji – między polskim a ukraińskim ruchem narodowym. *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa*, 34, 83–97.

Mochnacki, K. (1950). *Pamiętnik spiskowca i nauczyciela 1811–1848*. Kraków.

Moklak, J. (2021). Początki Studium Ruthenum. Przyczynek do dziejów szkolnictwa ukraińskiego w Galicji, 1779–1787. *Galicja. Studia i materiały*, 7, 30–45.

Orzechowski, S. (1972). *Wybór pism*. Wrocław etc.

Radimsky, J. (1951). Wykaz polskich więźniów politycznych w Szpilbergu 1839–1848. *Sobótka*, 6, 173–188.

Rozdolski, R. (1962). *Stosunki poddańcze w dawnej Galicji, 1–2*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Rozdolski, R. (1992). *Untertan und Staat in Galizien: die Reformen unter Maria Theresia und Joseph II*. Mainz: Philipp von Zabern.

Smarzewski, M. (1962). *Pamiętnik 1809–1831*. Wrocław; Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Smarzewski, M. Pamiętniki [від початку XIX ст. до 1850 р., рукопис]. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів*, ф. 59 (Козловські), спр. 328, арк. 513–681 [події 1848 р.].

Steblij, F. I. (1984). Polskie spiski lat trzydziestych XIX w. a społeczeństwo ukraińskie w Galicji. In W. A. Djakow, S. Kieniewicz, W. Śliwowska, F. S. Steblij (red.), *Společество polskie i próby wznowienia walki zbrojnej w 1833 roku / Польське общество и попытка возобновления вооруженной борьбы в 1833 году*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 106–118.

Ślusarek, K. (1994). *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Świątek, A. (2014). *Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Tyrowicz, M. (1970). Próby wciągnięcia wsi wschodnio-galicyskiej do konspiracji demokratyczno-rewolucyjnej (1833–1839). *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne*, 5/35, 133–144.

Walicki, A. (2000). *Idea narodu w polskiej myśli oświeceniowej*. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Wapiński, R. (1994). Mit dawnej Rzeczypospolitej w epoce porzoborowej. In W. Wrzesiński (red.), *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 77–92.

Wendland, A. V. (2001). *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915*. Wien: Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. (= Вендланд, А. В. (2015). *Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915*. (Х. Назаркевич, пер. з нім.; М. Мудрий, наук. ред.). Львів: Літопис.

Wereszycki, H. (1986). *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*. Kraków; Wrocław: Wydawnictwo Literackie.

Wroński, A. (1993). *Powstanie Listopadowe na Wołyniu, Podolu i Ukrainie*. Warszawa: Neriton.

ZNiO: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO we Wrocławiu). Rkps 11560/I: Ruchawka lwowska w marcu 1848. Brulion źródłowego opracowania [Автор невідомий, не раніше 1892 р.].

[Zaleski, W.] (1833). *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego / Zebrał i wydał Waclaw z Oleska*. Lwów: Nakładem Franciszka Pillera.

Zaliński, H. (1976). *Kształt polityczny Polski w ideologii Towarzystwa Demokratycznego Polskiego (1832–1846)*. Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo.

Zięba, A. A. (1995). Gente Rutheni, natione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji. *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej / Polska Akademia Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 2, 61–77.

REFERENCES

Androkhovych, A. (1925). Lvivske «Studium ruthenum». *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* (T. 136–137: Pratsi Filologichnoi sektsii), 43–105 (in Ukrainian).

Androkhovych, A. (1929). Lvivske «Studium ruthenum». *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* (T. 150: Pratsi Filolohichnoi ta Istorychno-filosofichnoi sektsii), 1–80 (in Ukrainian).

Balushok, V. (2007). Ukrainaska shliakhta mizh polskym ta ukraïnskym etnosamy. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, 6, 11–25 (in Ukrainian).

Vasianovych, O. (2008). Tradytiino-pobutova kultura halytskoi dribnoi shliakhty XIX – pochatku XX st. u tvorchosti Andriia Chaikovskoho. *Narodna tvorchist ta etnografia*, 5, 99–105 (in Ukrainian).

Vyrskyi, D. (2001). *Stanislav Orikhovskiy-Roksolan yak istoryk ta politychnyi myslitel*. Kyiv; Kremenchuk: Vydavnytstvo Kremenchutskoho derzhavnoho politekhnichnoho universytetu (in Ukrainian).

Vozniak, M. (1924). *Yak probudylosia ukrainske narodnie zhyttia v Halychyni za Avstrii z 26 iliustratsiiamy*. Lviv: Z drukarni Vydavnychoi spilky «Dilo» (in Ukrainian).

Vozniak, M. (1925). Avtorstvo azbuchnoi statti z 1834 r. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka* (T. 136–137: Pratsi Filologichnoi sekti), 107–118 (in Ukrainian).

Herbilskyi, H. Yu. (1964). *Rozvytok prohresyvnykh idei v Halychyni u pershii polovyni XIX st. (do 1848 r.)*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu (in Ukrainian).

[Holovatskyi, Ya.] (1885). Vospomynanie o Markiani Shashkevychi i Ivani Vahylevychi (Iz zapysok Yakova F. Holovatskoho). V *Literaturnyi Sbornyk / Izdavaemyi Halytsko-Russkoiu Matytseiu pod redaktsiieiu Bohdana A. Didytskoho*, 1, 10–36 (in Ukrainian).

Holovatskyi, Ya. (2000). Podorozh po Halytskii ta Uhorskii Rusi, opysana v lystakh do pryiatelia u L. (M. Valo, Comp.). *Shashkevychiana (nova seriia): Zbirnyk naukovykh prats* (Vyp. 3–4: «Ruska Triitsia» i Prykarpattia; «Ruska Triitsia» i kultura slov'ianskoho svitu), 338–394 (in Ukrainian).

Hrytsak, Ya. (2006). *Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856–1886)*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

[Didytskyi, B.] (1906). *Svoezhitevyi zapiski Bogdana A. Diditskogo / Ottisk iz «Vistnika Narodnogo Doma»*. (Ch. 1: Gde-shcho do istorii samorozvitiia iazyka i azbuki Galitskoi Rusi). Lvov: Pechatnia Stavropigiiskogo Instituta, pod upravl. M. Reftsia (in Ukrainian/Russian).

Zaiets, D. (2006). Formuvannia uiavlennia pro «ruskyi narod» ta istoriiu «ruskykh» zemel u seredovyshchi svitskoi ta dukhovnoi elity «ruskykh» (ukrainskykh) voievodstv Rechi Pospolytoi. *Suchasnist: literatura, nauka, mystetstvo, suspilne zhyttia*, 10, 131–148 (in Ukrainian).

Zaiarniuk, A. (2007). *Idiomy emansypatsii. «Vyzvolni» proiekty i halytske selo u seredyni XIX stolittia*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Zubrytskyi, M. (2013). Prychynky do istorii ruskoho dukhovenstva v Halychyni vid 1820–1853 r. In F. Sysyn et al. (Ed.), *Mykhailo Zubrytskyi. Zibrani tvory i materialy*, v 3 t. (T. 1: Naukovi pratsi). Lviv: Litopys, 516–541 (in Ukrainian).

Kabuzan, N. V. (1985). Ukrainское naselenie Galicii, Bukoviny i Zakarpat'ja v konce XVIII – 30-h godah XX v. *Sovetskaja jetnografija*, 3, 72–86 (in Russian).

Kapii, M. (1912–1914). *Ivan Dalibor Vahylevych. Yoho zhytia ta pysmenska diialnist*. Manuskript. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv*. F. 309 (Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, m. Lviv). Op. 1. Spr. 1405. Ark. 1–250 (in Ukrainian).

Kacharaba, S. (2008). Etnodemohrafichni rozvytok Halychyny za umov avstriisko-ho panuvannia. V S. Makarchuk (Ed.), *Halychyna: etnichna istoriia: Tematychnyi zbirnyk statei*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 116–129 (in Ukrainian).

Kyrchiv, R. (2002). Tsykl shliakhetskykh povistei Andriia Chaikovskoho. In B. Z. Yakymovych, Z. T. Hren, & O. V. Sedliar (Comps. and Eds.), *Andrii Chaikovskyy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia*: u 3 t., 3. Lviv: Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka, 351–366 (in Ukrainian).

Krevetskyi, I. (1907). Falshovannie metryk dlia polskykh povstantsiv z 1830–31 rr. (Prychynok do kharakterystyky halytsko-ruskoho dukhovenstva pershoi polovyny XIX st.). [Separate print from «Zapysky NTSh»]. [Lviv] (in Ukrainian). (= Krevetskyi, I. (1907). Falshovannie metryk dlia polskykh povstantsiv z 1830–1831 rr. Prychynok do kharakterystyky halytsko-ruskoho dukhovenstva pershoi polovyny XIX st. [Appendix: text of one document]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 77, 107–113) (in Ukrainian).

Kril, M., & Leshkovich, N. (2006). «Tovarystvo ruskoï shliakhty v Halychyni» i yoho diialnist. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*, 10, 702–733 (in Ukrainian).

Kutsyi, I. (2006). *Ukrainska naukovo-istorychna dumka Halychyny (1830–1894 rr.): retseptsiia natsionalnoi istorii*. Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).

Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994a). Ipolit Volodymyr Terletskyy. In F. Sysyn, & Ya. Hrytsak (Eds.), *Ivan Lysiak-Rudnytskyi. Istorychni ese*: v 2 t., 1. Kyiv: Osnovy, 221–249 (in Ukrainian).

Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994b). Ukraintsi v Halychyni pid avstriiskym panuvanniam. In F. Sysyn (Ed.), & Ya. Hrytsak (Comp.), *Ivan Lysiak-Rudnytskyi. Istorychni ese*: v 2 t., 1. Kyiv: Osnovy, 413–450 (in Ukrainian).

Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy, viddil rukopysiv (LNNB im. V. Stefanyka), f. 2 (Biblioteka «Narodnoho domu»), spr. 554, ark. 3–6: Zvernennia Holovnoi ruskoï rady do mistsevykh ruskykh rad: Myr vam Bratia. Z Rady holovnoi ruskoï vo Lvovi dnia 17 Yulyia 1848 (in Ukrainian).

Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy, viddil rukopysiv (LNNB im. V. Stefanyka), f. 47 (Yustyn Zhelekhovskyy), spr. 51: «Rodovod sem'i Zhelekhovskikh» (in Ukrainian).

Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy, viddil rukopysiv (LNNB im. V. Stefanyka), f. 47 (Yustyn Zhelekhovskyy), spr. 47: Spohady Yu. Zhelekhovskoho pro E. Cherkavskoho i M. Zyblykevycha, ark. 1–13 (in Ukrainian).

Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy, viddil rukopysiv (LNNB im. V. Stefanyka), f. 103 (Archiwum Sapiehow z Krasiczyna). spr. 148/II: Akty Komitetu ruskykh zemel (Akta Komitetu Ziem Ruskich), 1831, dok. 8: «Akt przystapienia do powstania narodowego obywateli Podola i Ukrainy», without place and date (in Polish).

Moser, M. (2011). Ukrainska («ruska») mova halytskykh poliakiiv i polonofiliv u 1830–1848 rr. In Moser, M. *Prychynky do istorii ukrainskoï movy*. 3-tie vyd., perehl. i popravl. Vinnytsia: Nova knyha, 562–601 (in Ukrainian).

Monolatii, I. (2012). *Inshi svoi. Politychna uchast etnichnykh aktoriv piznohabsburzkykh Halychyny i Bukovyny*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Monchalovskii, O. A. (1899). *Zhite i deiatelnost Ivana Naumovicha*. Lvov: Izdanie politichnogo Obshchestva «Russkaia Rada» vo Lvove (in Ukrainian/Russian).

Mudryi, M. (2021). Z'izd ruskykh uchenykh i rozpad Ruskoho soboru. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (T. 274: Pratsi Istorychno-filosofskoi sekti), 366–394 (in Ukrainian).

Mudryi, M. (2022). «Ne vse pravda, shcho tam skazano, a mnoho pravdy zamolchano»: ideino-kulturnyi klimat u Halychyni vperedden «Vesny narodiv». *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 15, 46–80. <https://doi.org/10.33402/up.2022-15-46-80> (in Ukrainian).

[Naumovych, I.] (1926). [Autobiography]. In *Sobranie sochinenii I. G. Naumovicha*: v 3 t. (Pervoe polnoe izdanie. Staraniiami i trudami «Komiteta po chevstvovaniiu pamiaty Naumovicha»), 1/1. Lvov: Izdanie O-va im. M. Kachkovskago, 1–31 (in Ukrainian/Russian).

Nechyaliuk, M. (2002). Tsinni dokument do biohrafii Andriia Chaikovskoho. In B. Z. Yakymovych, Z. T. Hren, & O. V. Sedliar (Comps. and Eds.), *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia*, v 3 [4] t., 3. Lviv: Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka, 211–236 (in Ukrainian).

Ohliad chasopysyi. («Gaz[eta] Narodowa» hejze na Soplice! z oklykom Alleluja!) (1913, Berezen, 27 (14)). *Ruslan: Khrystyiansko-suspilnyi dnevyk*, 68 (in Ukrainian).

[Okunevskiy, Ya.] Perekychnyky. (Pidpys: 20/III 1904. Ya. O-skyi). (1904, Berezen 10 (23); Berezn 16 (29)). *Dilo* (in Ukrainian).

Olesnytskyi, E. (1935). *Storinky z moho zhyttia*. (Ch. 1: 1860–1890; Ch. 2: 1890–1897). Lviv: Nakladom Vydavnychoi spilky «Dilo», 252 (in Ukrainian).

Orikhovskiy, S. (2004). *Tvory* (V. Lytvynov, Trans.). Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. (2000). Sotsialno-politychnyi portret ukraïnskoho provodu Halychyny ta Bukovyny v revoliutsii 1918–1919 rokiv. *Ukraina moderna*, 4–5, 187–245 (in Ukrainian).

Plokhii, S. (2015). *Pokhodzhennia slovianskykh natsii. Domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Bilorusi* (M. Klymchuk, & T. Tsymbal, Trans.). Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Poslidni ruski bortsy z polskykh povstan (1888, Serpen 18 (30)). *Dilo*, 182 (in Ukrainian).

Posmertni opovistky. O. Teodor Kulchyskii (1888, Serpen 8 (20)). *Dilo*, 174 (in Ukrainian).

Revakovych, T. (1896). *Zghadky z zhyttia svoho i svoiei rodyny*. Manuscript / Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv. f. 167 (Levytskyi I. O.). op. 2. spr. 2678. ark. 9–22 (14 ark.) (Published: Mudryi, M. (2006). «Zghadky z zhyttia svoho i svoiei rodyny»: Spohady Tyta Revakovycha yak dzherelo do istorii Halychyny XIX stolittia. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (T. 252: Pratsi Komisii spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin, 708–762 [the text of memories: pp. 745–756]) (in Ukrainian).

Ruda, O. (2006). Otsinka Liublinskoi unii 1569 r. u polskii istoriohrafii kintsia XIX – pochatku XX st. In L. Zashkilniak, & J. Maternicki (Eds.), *Bahatokulturne istorychne seredovyshche Lvova v XIX i XX stolittiakh / Wielokulturowe srodowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, 4. Lviv; Rzeszów, 316–331 (in Ukrainian).

Ruska i polska narodnost v Halitsii (1866, Berezen 26 (Kviten 7); Kviten 2 (14)). *Slovo* (in Ukrainian).

Savchenko, F. (1930). Lystuvannia Ya. Holovatskoho z O. Bodianskym (1843–1876 rr.). In M. Hrushevskiy (Ed.), *Za sto lit. Materiialy z hromadskoho y literaturnoho zhyttia Ukrainy XIX i pochatkiv XX stolittia*, 5. Kharkiv; Kyiv, 121–169 (in Ukrainian).

Sas, P. (1993). S. Orikhovskiy, Y. Vereshchynskiy: polityko-pravovi kontseptsii derzhavnogo ustroiu. In *Polsko-ukrainski studii* (T. 1: Ukraina – Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, Kamianets-Podilskiy, 29–31 travnia 1992 r.). Kyiv: Lybid, 62–68 (in Ukrainian).

Sas, P. M. (1998). *Politychna kultura ukrainskoho suspilstva (kinets XVI – persha polovyna XVII st.)*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Sereda, O. (2000). Aenigma ambulans: o. Volodymyr (Ippolyt) Terlets'kyi i «ruska narodna ideia» v Halychyni. *Ukraina moderna*, 4–5, 81–104 (in Ukrainian).

Sysyn, F. (1992). Poniattia natsii v ukrainskii istoriohrafii 1620–1690 rr. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats*, 1, 49–79 (in Ukrainian).

Sysyn, F. (2006). «Otchyzna» u politychnii kulturi Ukrainy pochatku XVIII stolittia. *Ukraina moderna*, 10, 7–19 (in Ukrainian).

Slyvka, L. (2009). *Halytska dribna shliakhta v Avstro-Uhorshchyni (1772–1914 rr.)*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Steblii, F. I. (Comp., Ed.). (1989). «*Rusalka Dnistrova*»: *Dokumenty i materiialy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Steblii, F. (1997). Ukraintsi – spivuchasnyky politychnykh planiv kniazia Adama Chartoryiskoho shchodo Rosii v 40-kh rr. XIX st. (Na marhinesi prats Jana Kozika). *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 5–6, 261–276 (in Ukrainian).

Studynskiy, K. (1907, 1908). Polski konspiratsii sered ruskykh pytomtsiv i dukhovenstva v Halychyni v rokakh 1831–46. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 80, 53–108; 82, 87–177 (in Ukrainian).

Studynskiy, K. (1916). *Lvivska dukhovna Semynaryia v chasakh Markiiiana Shashkevycha (1829–1843)*. Lviv: Nakladom Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka. Z drukarni Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka (in Ukrainian).

Tershakovets, M. (1907a). Korotkyi ohliad natsionalnykh ta politychno-suspilnykh techii v Halytskii ta Uhorskii Rusy. In *Tershakovets, M. Materiialy y zamitky do istorii natsionalnogo vidrozhennia Halytskoi Rusy v 1830 ta 1840 rr. Dodatok: Do istorii moskvofilstva v Uhorskii Rusy*. Lviv: Nakladom Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka, I–XVII (in Ukrainian).

Tershakovets, M. (1907b). *Materiialy y zamitky do istorii natsionalnogo vidrozhennia Halytskoi Rusy v 1830 ta 1840 rr. Dodatok: Do istorii moskvofilstva v Uhorskii Rusy*. Lviv: Nakladom Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka (in Ukrainian).

Tershakovets, M. (1908). *Halytsko-ruske literaturne vidrozhzenie*. Lviv: Nakladom avtora (in Ukrainian).

Tyshkevych, M. (1928). Uryvky z spohadiv. *Literaturno-naukovyi vistyky*, 95, 229–241; 96, 29–36, 250–270; 97, 52–58 (in Ukrainian).

Turii, O. (2003). Hreko-Katolytska Tserkva ta ukrainska natsionalna identychnist u Halychyni. *Kovcheh: Naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii* (Ch. 4: Ekleziialna i natsionalna identychnist hreko-katolykiv Tsentralno-Skhidnoi Yevropy), 67–85 (in Ukrainian).

Franko, I. (1986). Panshchyna ta yii skasuvannia 1848 r. v Halychyni. In *I. Franko, Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh* (T. 47: Istorychni pratsi (1898–1913)). Kyiv: Naukova dumka, 7–122 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIA Ukrainy u Lvovi), f. 201 (Hreko-katolytska mytropolycha konsystoriia, m. Lviv), op. 4, spr. 3464, ark. 1–4: Lyst pravlinnia (vydil) Ruskoï rady do mytropolyta Yosyfa (Sembratovycha), Lviv, 9 (21) veresnia 1880 r., pidpysy: I. Dobrianskyi, zastupnyk holovy «Ruskoï rady»; V. Ploshchanskyi, sekretar (in Ukrainian).

Shandra V., & Arkusha O. (2022). *Ukraina v XIX stolitti: doba modernizatsii*. Kyiv: Akadempriodyka (in Ukrainian).

Shakh, S. (1961). *O[tets] Markiiian Shashkevych ta halytske vidrozhennia. Yu-vileine vydannia u 150-littia narodyn poeta*. (Vydannia Ukrainskoho khrystyianskoho rukhu, 2). Paris; München: Ukrainskyi khrystyianskyi rukh (in Ukrainian).

Shporliuk, R. (1991). Ukrainске natsionalne vidrozhennia v konteksti yevropeiskoi istorii kintsia XVIII – pochatku XIX stolit. *Ukraina. Nauka i kultura*, 25, 159–167 (in Ukrainian).

Shchurat, V. (1919). *Na dosvitku novoi doby. Statti y zamitky do istorii vidrozhennia Hal[ytskoi] Ukrainy*. Lviv: Nakladom knyhnarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka (in Ukrainian).

Yakovenko, N. (1994). Gente Ruthenus natione Polonus – zmist i evoliutsiia poniatia u bachenni Viacheslava Lypynskoho. In Ya. Pelenskyi (Ed.), *Viacheslav Lypynskyi: istoryko-politohichna spadshchyna i suchasna Ukraina*. Kyiv; Philadelphia, 97–102 (in Ukrainian).

Yakovenko, N. (2008). *Ukrainska shliakhta z kintsia XIV – do seredyny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina*. 2-he vyd., perehl. i vypr. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Alleluja! (1913, 23 marca). *Gazeta Narodowa* (Lwów) (in Polish).

Althoen, D. (2003). Natione Polonus and the Naród Szlachecki. Two Myths on National Identity and Noble Solidarity. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 52, 475–508 (in English).

Arkusza, O., & Mudryj, M. (2012). XIX-wieczna arystokracja polska w Galicji Wschodniej wobec ruskich (ukraińskich) aspiracji narodowych. *Krakowskie Pismo Kresowe* (Vol. 4: Galicja jako pogranicze kultur), 145–171 (in Polish).

Barycz, H. (1963). Kazimierz Józef Turowski i jego «Biblioteka Polska». In H. Barycz, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w., 1*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 240–317 (in Polish).

Budzyński, Z. (1993). *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku: stan, rozmieszczenie, struktura wyznaniowa i etniczna* (T. 1, 2: Dokumentacja statystyczna i kartograficzna). Przemyśl; Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej (in Polish).

Budzyński, Z. (1997). Dystans i ruchliwość międzygrupowa w środowisku wielokulturowym. Specyficzne formy i dynamika na przykładzie pogranicza polsko-ruskiego w epoce nowożytnej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Seria Społeczno-Pedagogiczna i Historyczna. Historia*, 6/23, 29–44 (in Polish).

Charytański, J. (1966). Życie narodowe w galicyjskiej szkole pierwszej połowy XIX w. *Studia Theologica Varsaviensia*, 4/2, 101–137 (in Polish).

- Chlebowczyk, J. (1974). Językowo-narodowościowe aspekty reform absolutyzmu oświeconego. *Studia Historyczne*, XVII, 1 (64), 3–30 (in Polish).
- Chynczewska-Hennel, T. (1998). Gente Ruthenus – Nazione Polonus. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* (Z. 6–7: Spotkania polsko-ukraińskie), 35–44 (in Polish).
- Chynczewska-Hennel, T., Jakowenko, N. (2000). Społeczeństwo – religia – kultura. In T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko (red.), *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 111–151 (in Polish).
- Daszyk, K. K., Kargol, T., Szubert, T. (red.). (2016). Rok 1846 w Krakowie i Galicji: odniesienia, interpretacje, pamięć. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica» (in Polish).
- Djakow, W. A., Kieniewicz, S., Śliwowicka, W., Steblij, F. S. (red.). (1984). *Społeczeństwo polskie i próby wznowienia walki zbrojnej w 1833 roku / Polskoe obshchestvo y popytky vozobnovleniya vooruzhennoi borb v 1833 hodu*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, VIII+807 s., [16] s. tabl. (Polskie ruchy społeczno-polityczne i życie literackie 1832–1855. Studia i materiały / Polskoe obshchestvennoe dvyzhenye y lyteraturaia zhyzn 30–50 hodov 20 veka. Yssledovanyia y materyaly). Domański, T. E. (2000). *Epoka Powstania Listopadowego*. Lublin: Norbertium.
- Handelsman, M. (1937). *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Krymską*. Warszawa: Ukraiński Instytut Naukowy (in Polish).
- [Horoszkiewicz, J.] (1871). *Gente Ruthenus, natione Polonus. Podstawa do zgody w narodzie*. Lwów: Nakładem Andrzejewicza (in Polish).
- Janowski, M. (2008). *Narodziny inteligencji 1750–1831*. Warszawa: Neriton.
- Jewuła, Ł. (2013). *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica» (in Polish).
- Kieniewicz, S. (1950). *Konspiracje galicyjskie (1831–1845)*. Warszawa: Książka i Wiedza (in Polish).
- Knot, A. (1975). Michalewicz Mikołaj (1792–1846). In *Polski Słownik Biograficzny*, 20/3(86). Wrocław etc., 571–572 (in Polish).
- Koehler, K. (2004). *Stanisław Orzechowski i dylematy humanizmu renesansowego*. Kraków: ARCANA (in Polish).
- Kozik, J. (1973). *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848*. Kraków: Wydawnictwo Literackie (in Polish).
- Kwiecińska, M. (2009). Drobna szlachta w Galicji – między polskim a ukraińskim ruchem narodowym. *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa*, 34, 83–97.
- Mochnecki, K. (1950). *Pamiętnik spiskowca i nauczyciela 1811–1848*. Kraków (in Polish).
- Moklak, J. (2021). Początki Studium Ruthenum. Przyczynek do dziejów szkolnictwa ukraińskiego w Galicji, 1779–1787. *Galicja. Studia i materiały*, 7, 30–45 (in Polish).
- Orzechowski, S. (1972). *Wybór pism*. Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich (in Polish).
- Radimsky, J. (1951). Wykaz polskich więźniów politycznych w Szpilbergu 1839–1848. *Sobótka*, 6, 173–188 (in Polish).
- Rozdolski, R. (1962). *Stosunki poddańcze w dawnej Galicji, 1–2*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

Rozdolski, R. (1992). *Untertan und Staat in Galizien: die Reformen unter Maria Theresia und Joseph II.* Melville, R. (Hrsg.). Mainz: Philipp von Zabern (in German).

Smarzewski, M. (1962). *Pamiętnik 1809–1831.* Wrocław; Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. (in Polish).

Smarzewski, M. *Pamiętniki* [vid pochatku XIX st. do 1850 r., Manuscript]. *Lviwska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv*, f. 59 (Kozlovski), spr. 328, ark. 513–681 [podii 1848] (in Polish).

Steblij, F. I. (1984). Polskie spiski lat trzydziestych XIX w. a społeczeństwo ukraińskie w Galicji. In W. A. Djakow, S. Kieniewicz, W. Śliwowska, & F. I. Steblij (Eds.), *Společnostwo polskie i próby wznovienia walki zbrojnej w 1833 roku.* (Polskie ruchy społeczno-polityczne i życie literackie 1832–1855. Studia i materiały). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 106–118 (in Polish).

Ślusarek, K. (1994). *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848.* Kraków: Księgarnia Akademicka (in Polish).

Świątek, A. (2014). *Gente Rutheni, nazione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji.* Kraków: Księgarnia Akademicka (in Polish).

Tyrowicz, M. (1970). Próby wciągnięcia wsi wschodnio-galicyskiej do konspiracji demokratyczno-rewolucyjnej (1833–1839). *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne* 5/35, 133–144 (in Polish).

Walicki, A. (2000). *Idea narodu w polskiej myśli oświeceniowej.* Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Wapiński, R. (1994). Mit dawnej Rzeczypospolitej w epoce porozbiorowej. In W. Wrzesiński (red.), *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 77–92 (in Polish).

Wendland, A. V. (2001). *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915.* Wien: Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften [in German]. (= Wendland, A. V. (2015). *Rusofily Halychyny. Ukrainski konservatory mizh Avstriieiu ta Rosiieiu, 1848–1915.* (Kh. Nazarkevych, Trans.; M. Mudryi, Ed.). Lviv: Litopys (in Ukrainian)).

Wereszycki, H. (1986). *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe.* Kraków: Wydawnictwo Literackie (in Polish).

Wroński, A. (1993). *Powstanie Listopadowe na Wołyniu, Podolu i Ukrainie.* Warszawa: Wydawnictwo Neriton (in Polish).

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO we Wrocławiu). Rkps 11560/I: Ruchawka lwowska w marcu 1848. Brulion źródłowego opracowania [Avtor nevidomyi, ne ranishe 1892 r.] (in Polish).

[Zaleski, W.] (1833). *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego / Zebrał i wydał Waclaw z Oleska.* Lwów: Nakładem Franciszka Pillera (in Polish).

Żaliński, H. (1976). *Kształt polityczny Polski w ideologii Towarzystwa Demokratycznego Polskiego (1832–1846).* Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo (in Polish).

Zięba, A. A. (1995). *Gente Rutheni, nazione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji.* *Prace Komisji*

Wschodnioeuropejskiej / Polska Akademia Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny, 2, 61–77 (in Polish).

Marian MUDRYI

PhD (History)

Associate Professor of M. Hrushevskyyi Department of Modern History of Ukraine

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3349-1830>

e-mail: m_mudryi@ukr.net

«A GREAT SPIRIT OF FREEDOM EMBRACED ME...»:

ETHNO-SOCIAL AND POLITICAL PRECONDITIONS FOR THE ESTABLISHMENT OF A COMMUNITY KNOWN AS «RUTHENIANS OF THE POLISH NATIONALITY» IN GALICIA

It was discovered in the article that the foundation of a community with a two-level identity – «Ruthenians of the Polish Nationality» (*gente Rutheni, natione Poloni*) in Galicia in the first half of the 19th century was one of the responses of local people to national modernization, which was launched under Polish slogans at first. By the 1830^s, all groups of Galician society were involved in laying the foundations for a new social stratum – the intelligentsia. It should be noted that the first generations of the intelligentsia were looking for ways to combine the new understanding of the nation with the historical tradition. These were the generations that created a favorable environment for the foundation of multiple identities. The most important fact connected with the «Ruthenians of the Polish Nationality» was that they indicated the superiority of nationality over origin. On the one hand, the foundation of such an environment testified to the underdevelopment of the modern Ruthenian-Ukrainian national proposal at the time, and on the other hand, it stimulated the nationalization of the Ruthenian social space. It is demonstrated in the article that the community of the «Ruthenians of the Polish Nationality» would not have been able to develop if it were not for the Ukrainian movement with its priestly guidance and denial of the Polish historical tradition. Similarly, the modern Ukrainian national movement in Galicia was initially formed in opposition not only to the Polish movement but also to the two-level identity of *gente Rutheni, natione Poloni*. The special importance of the Polish uprising of 1830–1831 for the nationalization of the public space of Galicia, as well as the surge of conspiratorial activity of the Poles in the Habsburg monarchy due to its defeat, is proved. It is demonstrated that the legend of the November Uprising, shrouded in the aura of sacrifice for the ideals of freedom, captured some of the active Ukrainian youth that did not see an opportunity to realize themselves within the Galician-Ruthenian society. At the same time, such circumstances arose that crossed out the prospects of the «Ruthenians of the Polish Nationality» in the bud. One factor was the interaction of social and national emancipation that appeared on the agenda in Galicia during the uprising of 1846.

Keywords: the 19th century Galicia, Ukrainian-Polish relations, «Ruthenians of the Polish Nationality» (*gente Rutheni, natione Poloni*), Revolution of 1848–1849 («Spring of Nations»), modern nation-building.

